

A

z emberi társadalom sok ezer éves fejlődésében számtalan alakját ismerte meg. A primitív társadalmi időktől kezdve végig a különböző történeti korszakok abszolútizmusain egész legutolsó kiadásáig: a felvilágosodottnak nevezett abszolútizmusig, nem – máig kísértett és kísért gonosz szelleme.

De oly változatos formái mellett is lényegében minden abszolútizmus egy és ugyanaz. A kép az utolsó vonásig megegyezik azzal, amelyet Taine a XV. Lajos korabeli Franciaországról fest. Ő, az abszolút hatalom viselője, az egyedüli úr és ezt nemcsak ünnepélyes kijelentések, hanem a társadalmi összlet minden ténye hirdeti. Az ország az ő birtoka, egy atyától fiura átöröklött nagy uradalom, amely kezdetben lehet csekély, de hovatovább bizonyosan kibővül s végül csodálatosan megnagyobbodik, mert a gazda mindig lesben áll és talál módot szomszédainak rovására megnagyobbítani a magáét. Miután az egy ember minden hatalmat magához ragadott, ezzel egyben mindent magára vállalt. Alattvalóinak nem kell törődni az egész dolgaival, sőt saját dolgaikat is elintézik az egyetlen hatalom megbizottai. Mert az abszolútizmus a legnagyobb központosító. Nemcsak a hatalomnak hanem a működéseknek, a hatalom gyakorlásának is központosítója. A társadalom tagjainak pedig kötelessége ezt a hatalmat a rájuk mért – persze önkényesen mért – szolgálatokkal támogatni. Nehéz feladat. Mert a kötelességek határa sohasem szorosan kimért, meghatározott, hanem mindig nagyon is ingadozó. S az alávetettek, a nép? Az az emlékezetet meghaladó tisztelettel tekint – így volt legalább régen – a hatalom felé, amely a gyöngye hajtásból különbözőleg (teokratikus hit, személyes, nevezetesen hadi kiválóság, az állami szervezet megalapítása és fejlesztése körüli érdekem által) táplálva óriási terebélyes fává izmosodott. „Érzi, hogy az ország egy, az ő és őseinek keze által épített hajó, hogy e cimnél fogva a hajó az övé s hogy tulajdonjoga van hozzá mint bármely utazónak a maga málhájához.”

Ha a társadalmi fejlődés ideálja – amint azt egynémely irány, így a kommunizmus, tenni akarja – az ősi állapotokhoz való visszatérésben állana, ha fejlődés lenne az, hogy a kifejlett szárnyu pillangó a kezdet csúf gubójává visszaalakul, az abszolútizmusnak sohasem lett volna szabad megszűnnie. Az

emberi boldogulás kollektív feltételeinek elmaradhatatlan eleme lenne. A lét tökéletességének elengedhetlen hozzátartozója. A szociológiai kutatások ugyanis kétségtelenül meggyőznek bennünket arról, hogy minden kifejlődni kezdő politikai hatalom abszolút. Sőt a primitív abszolútizmusok keménységükben, rideg parancsaikban, amelyek a legegényibb dolgokba való, ma nevetségesnek tűnő beavatkozástól se rettennek vissza, a későbbi abszolútizmusokat messze meghaladják. Minden abszolútizmust azonban, nyilatkozzon bárminő formában, vagy a neki alávetettek előtti többé-kevésbé mindig misztikus tekintélye, vagy a hatalommal szembeni félelem képes fenntartani. Ami egyben világossá teszi, hogy miért kellett a haladott társadalmakban előbb-utóbb megdőlnie.

Minden abszolútizmus a legnagyobb erőpazarlás és erőlekötés. Mert a társadalom megfélemlítésére használja fel azokat az erőket, amelyeket annak előbbrevitelére kellene fordítania. És, mert megbénít, teljesen semmivé tesz olyan erőket, amelyeknek az egész életében kellene érvényesülniük, mi mellett jobban el tudnák végezni magándolgaikban is azt, amire az önhitt és elvakult hatalom vállalkozik.

Minden abszolútizmus a társadalmi hitnek, az emberi eszmének őstagadása. Mert az emberben sem az egyént, sem a közületi lényt el nem ismeri.

Minden abszolútizmus, végeredményben szükségképpen a legnagyobb mértékben haladásellenes is. Aminek igazságát nem változtatja meg az a le nem tagadható történelmi tény, hogy voltak abszolútizmusok, amelyek – bizonyára nem azért, hogy ez által saját hatalmuk fennmaradását és megerősítését ne szolgálják – a politikai szervezet s egyben a társadalmi fejlődés előbbrevitelét szolgálták nagy mértékben. A politikai szervezet egységét mindenütt az abszolútizmus teremti vagy szilárdítja meg. Sok helyt ő ismeri fel a társadalmi szolidaritás követelményeit és az egyéni és osztályérdekeken felülemelkedő általános közérdeket. De ha hivatása volt, evvel be is töltötte és fennmaradását a milliókéval szemben csak egy ember és csekély táborának érdekei indokolták.

Minden abszolútizmus gyűlöletes, mert az életnek olyan különös módját parancsolja az egyesekre, amelyet azok nem akarnak. És gyűlöletes, még ha jó szándékú is, mert az egyeseket egy általánosító, kényszerű rend képzelt áldásaival akaratauk ellenére akarja boldogítani.

Hatalmának ereje által tartotta fenn magát. De amint megalakulását tekintve voltaképpen eszme uralma, eszmék, nem hatalom által kelle megdőlnie. Mert Schiller mondása, hogy »Isteneiben mutatja magát az ember«, alkalmazható az eszmékre is. Ha forradalmak döntötték is meg, ezeket mindig megelőzte az érzések, eszmék, az erkölcsi felfogás forradalma, amely Burkeként a legnagyobb forradalom. Megdöntötte az embernek önmagára ébredése, a feltámadt liberális szellem ereje, amely az emberben az embernek mint egyénnek és az összeség tagjának elismerését, ön-

meghatározó képességének egyéni és a köz dolgaiban érvényesülését követelte.

Megdöntötte a XVIII. századvég különböző francia írói által variált tétel, hogy „az értelem elve és az igazságosság ösztöne az ember alkotmányának részeit képezik, születése óta bírja azokat, mint a madarak tollaikat, a medve bundáját.”

Megdöntötte a természettudományos felfogás, amely rájött, hogy a társadalomnak csak úgy meg vannak a maga, nem egy ember vagy kevesek diktálta fejlődési törvényei, mint a bolygók mozgásainak.

A nagy forradalom borzalmain siránkozó s a későbbi társadalmi fejlődésre veszedelmessé válható tanain megdöbbenő Joseph de Maistre-től Isten ostorának nevezett Rousseau-ban egyesül eme nagy fordulatnak minden eleme a legimpozánsabban, a legnagyobb hatást keltően. Lángoló szavainak fénye a mult sötétéből vakító sugarat vetit a jövő falára és az ember eddigi szolganymorusága helyett a szabad élet boldogságát igéri.

Condorcet megmondotta, hogy „a mennyiségtani tudomány módszerei, új tárgyakra alkalmazva, a politikai és erkölcsi tudományok számára új utakat nyitnak.” Rousseau alkalmazza a módszert. Eddig egyé volt a hatalom. Ő megállapítja annak minden gyesre eső részletét. Egyszerű osztási művelet. A hatalomból minden egyes annyit bír, amennyi a nép számához képest ráesik. Eddig egy ember döntötte el a közérdeket. Egynek akarata számított millióké helyett. Ő a közakaratot egyszerű kivonási művelettel állapítja meg. Közakarat az, amely minden egyes részéről kinyilvánított akaratokból az egymással ellenkező akaratrészek levonása után megmarad. Eddig egy ember alkotta meg, fejlesztette tovább és határozta meg a politikai szervezetet. Ő a társadalmi szerződésből alkotja azt meg és ebből vezeti le annak minden törvényét.

Az emberi nem évezredek óta bolyong, mind újabb és újabb útvesztőkre tévedve, boldogulása keresésének útján. Setét éjszakában botorkál és nincsen bár egy világító mécse sem. Meteorok eltűnő fénye világítja be percekre a láthatárt, de új sötétség borul a mindenségre. Ám olykor csodák történnek. Napvilágosság támad a fekete éjszakában is. Egy-egy szellemhős napjának vakító fénye utat utat a tévelygőknek. Az emberi társadalom fejlődése óta egy sem volt akkora fénnel rávilágítója a haladásnak, mint a genfi bölcs, bár kétségtelen, hogy nem kis részben csak összegyűjtője, egy hatalmas fókuszban egyesítője elmúlt századok szellemi ragyogásainak. Hisz, hogy másokat ne emlitsünk, egy Alt-husius, Locke, Milton csekélyebb hatása nem tanaiknak igazságán múlt. S ha kisebb hatásuk voltak, viszont korábban, bár erőteljesebb szóval voltak lényegükben ugyanazon eszméknek hirdetői. De amint a körülmények és helyzetek, az ugynevezett nagy idők szülik a nagy embereket, a viszonyok érlelik meg a nagy eszméket is teljes hatalmu „most már elutasítást nem tűrő megnyi-

latkozásra.” És az abszolutizmus halálharangjának megkondítására, a szabadság mindent ígérő himnuszának elzengésére, sőt annak, mint az emberi ész és értelem, az emberi lényeg diktálta alapelv követelésére volt-e megfelelőbb idő, mint a semmi létjogosultsággal sem bíró, minden haladást gátló, végkép elkorhadt építményü régi uralom végszaka?

Miben áll a jövő nagy evangélistájának egyetlen más társadalombölcselelő által utól nem ért, világekorszakos jelentősége? Abban, hogy a szabadságot, minden abszolutizmus legyilkoló Szent György lovagját, a fejlődés elveként állítja fel, amelyről az ember csak emberi mivoltának megtagadásával mondhat le. „Lemondani a szabadságról annyi, mint lemondani az emberi minőségről.” A társadalmi szerződést épen annak megmutatása teszi zsenialis konstrukcióvá, hogyan lehetséges, hogy az egyes, amikor az öszszesség parancsát követi, csak önmagának engedelmeskedik.

Egy rajongó apa azt jelentette a nagy jövőbelátónak, hogy fiát az Emil elvei szerint fogja nevelni. – Ez nagy baj lesz – mondotta Rousseau az elképedtnek – önnek is, a fiának is. – A „Contrat social” tanainak ugyanez volt a végzete. A Rousseau tanai szerint formált Franciaországban tényleg mindig csak diktatúra volt. A jakobinusok zsarnoksága után következett Napoleon katonai diktatúrája. Erre a Bourbon reakció után a pénzvilág uralma először a polgárkirályság álarca alatt, azután a második császárság, majd a harmadik köztársasági parlamentárizmus alatt.

De amint Rousseau megijedt a fiát Emili elvek szerint nevelni akaró apa szándékától, ép úgy nem habozott kijelenteni nagy evangéliumában, hogy minden betűjének megvalósítása olyan társadalmat kívánna meg, amelyben angyalok és nem emberek élnek együtt. Valóban nem tehet róla, hogy akik tanait végigvalósítani akarták, elfeledkeztek arról, hogy nem angyalok, csak emberek. Akik rá hivatkoztak, sem forradalmi lázalmáikban, sem azután nem tudtak különböztetni tanaiban. Nem voltak képesek azokban az örök igazat, megtámadhatatlant, a valóságtól elvont filozófikus, tehát veszélyes következtetésüektől elválasztani.

Nagy tévedés hát azt hinni, hogy a Cézárok, Sándorok, Lajosok és Napoleonok hatalmának eltűnével megszűnt minden abszolut uralom a társadalom felett. Az abszolutizmus lényegén nem változtat az, hogy egy ember, vagy a milliókból álló kényúr gyakorolja. Hydra fejét nem sikerült mindmáig leütni. A mai társadalom e részben nem tekinthet lenéző kicsinyléssel évezredek előtti idők kőszerszám-készítő emberére.

Mert a fejlődés nemcsak monarchikus kényurak abszolutizmusát, hanem a magát szintoly csalhatatlannak, tökéletesnek, a közjóra nézve nem tévedhetőnek képzelő s már nem egy kiválasztott ember, hanem az egész felséges népnek akaratát képviselő és így feltétlen megadást, engedelmességet kívánó demokráciák abszolutizmusát is ismeri. A többség korlátlan uralma a kisebbség

felett semmivel sem szelidebb az egy emberénél. Sőt keményebb annyiban, hogy a közvéleménynek, közakaratnak nevezett drákói hatalom előtt való meghajlásra kényszerít. Minden abszolutizmus az ember elnyomása, így ez a sok millió fejű abszolutizmus is.

Menjünk-e tovább a balga hiedelem tiszta látást akadályozó szürke ködének elosztatásában, mintha az egyébként bámulatos haladással dicsekvő ember ma már végkép lerázta volna magáról az abszolutizmus rabláncait. A legújabban világérvényesülésre törekvő társadalmi iránynak, a kommunizmusnak már a demokrácia abszolutizmusa is kevés. Neki már az egyenes diktatura kell. „Az egyén – Eötvösként – rabszolgája lesz az egyetemnek.” Csak átmenet, ellenvetik az apostolok. De, hogy ez az átmenet meddig fog tartani, azt már ők maguk sem képesek megmondani.

És rámutassunk-e végezetül arra az abszolutizmusra, amely nemzetközi életben ma is uralkodik? Ahol ma is nem a jog, hanem a nagyobb erő az egyetlen érvényesülő elv s mindazok az egyéb elvek, amelyeket időnkint hangoztatnak (hatalmak egyensulya, önrendelkezési elv stb.) csak ennek nem sikerült leplezései. Csak a nagy francia forradalomban emlegették még annyit az önkényű törekvések letörését, a szabadságot, mint amennyit emlegették a világháboruban. (Egészen analog jelenségek ismétlődtek meg az akkoriakkal a gazdaságiakon kívül – a maximum, a requirálások a munkás és katonatanácsokban, a frontokon működött parlamenti bizottságokban.) De azzal nem dicsekedhetnek a győzők, hogy a szabadságot is kivívták volna a nemzetek egymás közti élete számára.

Úgy kellene hinnünk, hogy az emberi nem képtelen felül-emelkedni legprimitívebb kora szánalmas színvonalán. Örök Prometheusként fogva tartják az abszolutizmus ilyen vagy amolyan láncai. De ennek elfogadása egy lenne a lemondással végtelennek látszó perspektivákat ígérő fejlődési képességéről. Higyjük inkább, mert hinnünk kell, Condorcet-val, hogy „elfog jönni az idő, amidőn a nap csupán a földön élő szabad emberekre fog sütni, amidőn a zsarnokok és rabszolgák csak a történelemben és a szinpadokon fognak élni. Ennek az időnek napja ma még nem ragyog. De hogy egykor teljes fényében ragyogjon, emberi gonoszság vagy elvakultság nem lesz képes megakadályozni.

II. *Liberálizmus.*

Némely égi test fényének évekre van szüksége, míg a földet eléri. A társadalmi eszmékkel és eszményekkel is hasonlóan vagyunk. A liberálizmus sugara is nagysokára törte át az ember sokféle ósdi megkötöttségének éjszakai sötét-ségét. – A tizennyolcadik század nagy gondolkozói által előkészítve, a nagy forradalom által felkarolva a tizenkilencedik század első felében a társadalom szervezésének irányelvévé válik. Új világot teremt a feudálizmus és abszolutizmus halomra dőlt romjain. Új, éltető levegőt hoz a mult peshedt atmoszférája helyébe. Győzelme végkép bekövetkezik 1830-ban Angliában és Franciaországban. Ott a reform-billel, amely a polgári osztályok befolyását teszi uralkodóvá az állam-életben, emitt a juliusi forradalommal.

Nincs jelszó, amelyet oly különbözőleg ítéltek volna meg, mint a hogyan tették a liberalizmussal. Hiveinek egy az emberi boldogulással, már amennyiben ezt a társadalmi berendezések lehetővé teszik. Ellenben a vallás csak eretnokséget látott benne. A szocializmus csak a szabad kizsákmányolásra való felhatalmazottságot. A konzervatív irány a forradalommal azonosította. Ezek a kedvezőtlen megítélések mind az igazságot elhomályosító szem-üvegen át nézéseik a dolgoknak. A liberálizmusnak nem használtak, igaz. De megdönteni sohasem tudták volna, ha magának a rendszernek az emberi gyöngeségek által nagyon is kiemelt oldalai nem járulnak hozzá népszerűtlenné válásához. Ami azonban természetesen nem jelenti a benne foglalt nagy eszmék belső érték-telenségét és jogosulatlanságát arra, hogy helyesen felfogva és alkalmazva irányadók legyenek a társadalom berendezésében.

Hogy mi a liberálizmus, erre rövidebb és találőbb feleletet alig adhatunk, mint ha egyik legnagyobb s talán leglelkesebb bajnokának: Constant Benjaminszavaival azt mondjuk: szabadság mindenben. Az egyesnek mint embernek és polgárnak szabadsága. „Negyven éven át védelmeztem ugyanazon elvet – mondja – ezt: szabadság mindenben. Vallásban, bölcsészettben, irodalomban, iparban, politikában és szabadság alatt az egyéniség diadalát értem úgy a tekintélylyel szemben, amely zsarnokság által akarna kormányozni, mint a tömeggel szemben, amely

azt a jogot követeli magának, hogy a kisebbséget a többség szolgálatába hajtsa.” Nála tehát a szabadság egyenesen az „egyénség diadala.” Szinte Stirner-re emlékeztető bálványozása az egyénnek. Mindenesetre leghivebben fejezi ki az individualista – liberális felfogást. A liberálizmus minden nagy képviselője az egyesnek a közhatalomtól mennél nagyobb függetlenségében, attól mennél kevésbé korlátozottságában látja annak lényegét. De a politikai liberálizmus más „felől az egyesnek a hatalomban mennél nagyobb részét is jelenti. Ideálja tehát egyfelől, hogy amint Fichte mondotta – ha rablók nem lennének, semmi szükség sem lenne arra, hogy a hatalom beleszóljon az egyesek életébe. Másfelől: az általános választási jog.

Óriási jelentősége épen abban áll, hogy a szabadságot általános emberi életelvvé teszi. Szabadság mindenben, minden lehető viszonylatban. Szabadság az egyesek között, szabadság az egyes és az állami hatalom viszonyában. Sőt szabadság a nagy ember-egészeknek: a társadalmaknak egymáshoz való viszonyában is. Ez tehát az újabb időben annyit emlegetett, de a valóságban oly nagyon megcsúfolt önrendelkezési elvet is jelenti. És e szempontból is óriási fontosságú feladat vár a liberálizmusra a jövőben. Mert amitől a tartós békét várják a nemzetek között, mi más, mint a liberálizmusnak a nemzetközi életben az eddiginél erőteljesebb érvényrejutása. Az államoknak – csak úgy, mint az egyes embereknek – legyenek kicsinyek vagy nagyok, gyöngék vagy erősek, szabad fejlődése. A maguk módján való élés szabadsága s e szabad fejlődésre való egyenlő jogukból s ennek feltétlen tiszteletéből a leghatalmasabbak részéről is együttműködésük harmóniája áll elő az emberiség örök nagy céljaira. Annak az elvnek megszentelése a népek nagy társaságában, hogy Góliátnak nincs joga eltiporni Dávidot csak azért, mert kisebb termetű. S a tartós béke egyik fő garanciájaként felállított az a követelés, hogy a diplomácia a jövőben ne legyen egy privilegizált kaszt örögi mesterkedéseinek tere, melynek műhelyéből kelnek könnyű szárnyra a világhorizont vészthozó viharos felhői, hanem az egész nép ügye, amelyet napvilágnál intéz a tiszta szándékok egyenes nyíltságával, nem más, mint a liberális önrendelkezési elvnek átvitele egy eddig tőle elvont tereponra. Így a liberális elvek érvényesülésétől a nemzetek békés életére várható hatások is megadják a feleletet arra a kérdésre, hogy van-e még szükség a jövőben a liberálizmusra.

Viszont a liberálizmus másik iránya: a gazdasági liberálizmus a szabadság elvének diadala a gazdaság területén. Tehát szabad termelés, forgalom és fogyasztás. Szabad verseny és szabad piac. Ez volt a gyakorlatban legsebezhetőbb oldala az alapjában véve megtámadhatlan – mert az ember igazi eszméjén: a szabadságon nyugvó – rendszernek. A szabad verseny nem jelenti a gazdasági anarchiát, a szabad rablást és a gyengének az erősebb által való megengedett kizsákmányolását. Nem jelentheti,

mert ez már nem szabadság, hanem szolgaság. Már pedig a liberálizmus elve kizár minden szolgaságot. Nem korlátlanosság a liberálizmus, így a gazdasági sem. Csak azt kívánja, hogy a korlátok a haszonra való kilátás által sarkallt egyéni tetterőt és vállalkozási szellemet ne bénítsák meg. A gazdaságilag gyöngébb védelem nem ellenkezik tehát a liberálizmus valódi, helyes értelmével. – Nagyon találóan mondja Wiese: a liberálizmus nagy gyöngéje a gyakorlatban, hogy tulajdonképpen egy olyan rendszer, amely csak tisztességes embereknek való. (Rousseau-ként az igazi demokrácia is csak angyaloknak.) Ezért érthető, hogy aki nem bizik abban, hogy a szabadság kiterjedésével csökken a vele visszaélők száma, nem fogadhatja el a liberálizmust.

Minden társadalmi rendszernek vannak káros oldalai. De különböztetnünk kell a gyógyítható pusztá kinövések és az illető berendezkedés gyógyíthatatlan szervi hibái között. A liberálizmusból előállható szolgaság és elnyomás gyógyítható kinövés. Fattyuhajlás, mely elcsúfítja lomb-és virágdiszét a pompázó növénynek. Az abszolutizmus általános szolgasága ellenben a szervezetnek élő mivolta, lényege. Életnedve a hatalmas fa egész terebélyének amely legott porló korhadásba sülyed, ha megvonják minden táplálékát. Kinövések, az elv lényegét meg nem támadó visszasságok, a magában helyes alapelvnek minden észszerű határ félredobásával, tulzásba vitele és az alapjában elvetendő rendszer hibái azonban egyaránt kiváltják a legerősebb társadalmi ellenhatást, homlokegyenest ellenkező társadalmi elvek és eszmények felvetődését. Mentő szigetek gyanánt bukkannak föl ezek a viasztalanság és kétségbeesés vihar-vert láthatárán az eddigi társadalmi elvek megroppant hajóján utazók előtt. Így jelenik meg az abszolutizmussal, az ósdi maradisággal szemben hatalmas ellenhatásként a politikai liberálizmus. A mindenbe beleavatkozó, minden egyéni szabad tevékenységet lenyűgöző rendőrállammal szemben a gazdasági liberálizmus. És kél erőteljesebb életre a szociálizmus a gazdasági liberálizmussal, nevezetesen a szabad versenynek a kapitalizmust hizlaló kinövéseivel szemben.

Feltétlen ellensége az egy személyben jelentkező abszolutizmusnak, melynek uralmát megdöntötte. De ellensége minden abszolutizmusnak egyaránt, mert nem tűri nemcsak egy embernek, hanem a sok millióból álló szuverénnek, a népnek elnyomó hatalmát sem. Ezért bár a demokrácia a liberálizmusból született, elválnak utaik, mihelyt a demokrácia a többség kiméretlen elnyomásává válik a kisebbséggel szemben. A liberálizmus semmiféle szolgaságot sem enged meg, a nagyobb szám által teremtettet sem ismerheti el a kisebb szám felett.

A szociálizmussal is megegyezik a liberálizmus a közös individuálista kiindulási pontban. De végeredményben a legnagyobb ellenlábosakká válnak. A kétféle társadalmi rend különbségét körülbelül úgy fejezhetjük ki, hogy míg a liberálizmus mellett az összeség feladata csak az egyesnek támogatása, elősegítése, a

szocialisztikus társadalmi rendben az egyes egész működése a felette álló összeség akaratának lenne alávetve. A szocializmus tehát épen a liberálizmus általános szabadsági elvét veszélyezteti.

A politikai liberálizmusnak a társadalom fejlődésében kivivott jelentőségét csak a rég mult idők gonosz kisérteteit visszaidézni akaró reakcionárizmus szeretné ledisputálni. Ezen a téren nincs többé visszatérés. Legyünk bármily szkeptikusak az emberi társadalom fejlődésképesége iránt, lehetetlen feltételeznünk, hogy az emberek visszasülyedjenek a politikai szolgaság sötét korszakába, ismét magukra vegyék a rég lerázott rabláncokat. Ellenben a gazdasági liberálizmust letagadhatlanul nagyon diszkreditálta a hozzáfűződő sok visszaélés, az alapjában véve itt is helyes és értékes eszme aranyát hitvány, fakító mázzal vontta be az emberi gyöngeség, a telhetetlenség és kapzsiság. A háboru e mellett az állami kényszergazdálkodás sokszervü formáival egészen háttérbe szorította a rendszert, amelynek a gazdasági élet (példa rá Anglia) legimpozánsabb sikereit, hallatlan fellendülését és a világgazdaság páratlan szolidaritását köszönheti.

De mert bebizonyult, hogy az ember anyagi szükségleteinek legjobb rendszere épen az, amelyet a gazdasági liberálizmus kíván, egészen bizonyos, hogy a szabadság eszméje ezen a téren is újból visszanyeri uralmát. Kancsal nézése a fejlődésnek mondhatja csak, hogy a liberálizmus túlélte magát. Mint Wiese mondja, nemhogy túlélte volna magát, hanem még csak ezután kell igazán megvalósulnia. Nem a multnak elavult, hanem a jövőnek eddig még keresztül nem vitt rendszere. Eszméje valóban olyan nap a társadalmi haladás egén, amelynek perzselő fényét elhomályosíthatják időleg más elvek eléje toluoló fellegei, de világosságát és éltető melegét végkép el nem vehetik.

III. *Demokrácia.*

Ősidőtől a társadalom életének igyekszik megvalósítani a megfelelő politikai berendezkedések által boldogulására törekvő ember, anélkül, hogy mind máig az élet valóságába át tudta volna vinni egész tisztaságában a nagy eszme tartalmát: hogy a politikai szervezet nem egynek, nem keveseknek, hanem a társadalom összes tagjainak akaratán nyugodjon és csak a szabad emberek maguk uralkodjanak önmagukon. Nincs rendszer, amely a valóságban annyira eltért volna mindattól, ami benne foglaltatik és nincs jelszó, amellyel annyit visszaéltek volna. De mert eszméje a maga tisztaságában megfelel az ember filozófiai fogalmának: a szabadságnak és önrendelkező, önmeghatározó képesség elismerésének, valóban el kell fogadnunk legnagyobb evangelistájával: Rousseau-val, hogy csak az emberek gyarló kezében válik szinarany tartalma értéktelen vassá, a rideg valóság szürke talajára leszállt nagyszerű eszmét: mindenki egyforma szabadságát és egyforma uralmát kevesek uralkodásává és sokak elnyomásává, vagy megfordítva a nagyobb számnak a kisebb feletti kiméretlen uralmává változtatva.

Igaz, ez utóbbi lehetőség benne van már magának a demokráciának alapelvében: minden egyesnek matematikailag egyforma része a hatalomban, mi mellett a többség akarata a köz-akarat s ennek feltétlenül érvényesülni kell. Mint az ember természetéből, eszméjéből folyót, mint a régi rabláncok igájából egyedül a szabadság édenföldre vezetőt senki sem tudta úgy a magától értetődés, mindenki tudatában meglevés benyomását keltő, vakító fénnel bemutatni, mint a genfi bölc. De akinek elvei szerint indult meg a régi, korhadt társadalom átalakítása francia földön, akinek művei nemcsak a jóléti bizottság asztalán álltak ott, mint egy jobb, boldogabb jövőt ígérő társadalmi berendezkedés csalhatatlan kodexei, hanem szavainak harsonójára, mint új jerikói falak leomoltak Európa-szerte a régi megkötöttségek avult rendszerei, nagy apostola az új időknek nem látta az alapelv logikus következéseinek hátrányait. Még kevésbé gondolta, hogy az emberek ravaszsága, mindennel visszaélő gonosz hajlama úgy kiforgathatja a valóságban igazi mivoltukból a legfenségesebb és eszméjük szerint legigazabb elveket, hogy rájuk sem lehet ismerni. Nem látta, hogy amint a királyság abszolút uralma lehet egynek, az arisztokrácia keveseknek a többiek felett, úgy a demokrácia is

mint a politikai szervezkedés formája abszolút uralma lehet az összeségnek tagjai, illetve a többségnek a kisebbség felett.

A zseniális konstrukcióban, amint ő bemutatja, mi sem mutatja a nagy fénynek ezt a nagy árnyát, sőt csupa tündöklő, szemkápráztató fényt látunk minden setét árny nélkül. Sajnos, valóban nem hiányzanak a káprázatok sem. A társadalmi szerződés által, amellyel az emberek megalakítják a társadalmat, minden egyes lemond az összeség javára minden jogáról. Így lévén, mindenkinek a helyzete egyenlő, mindenki annyi jogot nyer a többiek felett, amennyiről lemondott s az összeség nem árthat az egyesnek, amint a test nem árthat tagjainak. Sokan rámutattak ennek az első pillanatra oly tetszetős beállításnak hátrányaira. Konzervatívok és ultramontánok ép úgy, mint demokraták. Az összeség csak egyesek által gyakoroltathatja hatalmát. Nem áll tehát, hogy az egyes nem adja oda magát senkinek. Nem áll, hogy mindenkinek helyzete egyenlő. Nem áll, hogy az egész nem árthat az egyesnek, mert könnyű a hatalomnak elnyomni a népet mint alattvalót, hogy mint szuverénnel azt az akaratot nyilváníttathassa ki, amelyet neki előír. A Contrat social szubtilis metafizikája kimeríthetlen fegyvertár az összeség nevében gyakorolt elnyomás indokolására. Ezért jelenti ki az egyéni szabadság egyik legnagyobb védője: Eötvösünk a szabadsággal ellenkezőnek a népfeliséget, mert ha ennek a „nép szava, Isten szava” elve szerint csálhatatlan s csak maga korlátozta hatalma van az egyes felett, mi tere marad az egyes szabadságának?

És itt jön szöges ellentétbe a demokrácia a liberálizmussal. A liberálizmus nem fogadja el a Rousseau-féle tant, hogy a közakarat épen mert közakarat nem tehet jogtalant, hogy ugyanennél fogva csálhatatlan is. Nem fogadja el a megejtő falláciát, hogy a test nem árthat tagjainak, bár a liberálizmus is, csak úgy mint a demokrácia, minden egyesnek politikai szabadságát kívánja. De a liberálizmus nem enged meg semmi zsarnokságot, elnyomást, tehát azt sem, amelyet milliók gyakorolnak kevesek, a kisebbség felett.

Hogy a demokrácia alapelve: a népakarat üres jelszóvá, szemfényvesztéssé válhat, erre már a nagy forradalom a bizonyítékok garmadáját szállítja. Taine kimutatja, hogy a forradalomban a legfontosabb határozatokat sohasem a többség, hanem mindig egy elenyésző kisebbség hozta. Robespierre ismételtlen beismerte, hogy a nép nagy többsége ellene van. A király elleni perben Saint-Just a leghatározottabban állást foglalt az ellen, hogy népszavazás döntsön. Couthon odáig ment, hogy a népet szavazati jog egyáltalán csak normális időkben illeti meg, de nem rendkívüli viszonyok között.

A modern társadalmak a demokrácia követelményének hogy a társadalom élete összes tagjainak elhatározásán nyugodjon, az általános választójogra alapított parlamentarizmus által igyekeztek eleget tenni. Ám évtizedek óta halljuk, ez a rendszer mennyire túlélte magát. A súlyos visszasságok láttára, amelyek mindenütt

jelentkeztek ezzel a rendszerrel kapcsolatban, látva, hogy csak a szabadság és önrendelkezés rózsaszínű ködét, illuzióját adja a népnek ezek valósága helyett, a későbbi objektív szemlélők oda jutottak, ahol volt Bismarck és Lassalle már félszázad előtt. Homlokegyenest ellentétben ugyan szociológiai nézőpontjaik tekintetében, de teljes egyértelműséggel pereatot kiáltottak a rendszerre már akkor, amikor a kontinens politikai életének talajába elsőbben kezdte mélyebbre bocsátani az angol földből áthozott gyökereit.

Elvitathatlan érdemet szerzett a szociálizmus, rámutatva ama szemfényvesztésre, hogy a demokratikus választójogra alapított parlamentarizmus mily alkalmas eszköznek bizonyult arra, hogy a kapitalizmus az állítólagos népuralom alatt meghódítsa az államot és engedelmes szolgájává tegye saját céljainak. De nemcsak a szociálisták vallják ezt ma már. A komoly, elfogulatlan politikai gondolkozók előtt általában tisztán áll ez a világcsalás magukban a demokratikus államokban is. Franciák ép úgy elismerik, mint amerikaiak. Aki meg akarja ismerni, hogyan teheti csúffá a pénz hatalma a népszuverénitás nagy elvét a gyakorlatban, annak hogy mást ne említsünk, csak Delaisi-nek kevésbé a világháború kitörése előtt írt könyvét kell olvasnia a demokraciáról és a pénzemberekről, míg Amerikára nézve Brooks-nak ugyanezen időben az amerikai politikai életről megjelent munkája nyújt épületes felvilágosítást. Azt hiszik – mondja az előbbi – hogy a pénzemberek ellenségei a demokraciának. Alapos csalódás! Sőt inkább ők annak vezetői és leghűségesebb előmozdítói; azt lehetne mondani: ők találták ki a demokraciát. Mert nekik ez a spanyol fal, amely mögé rejtik kizsákmányolási rendszereiket és a legjobb védelmi eszköz egyben a tömeg esetleges felzúdulásaival szemben. Brook pedig abban foglalja össze tapasztalatait, hogy a demokracia bármily jótékony legyen egyébként, nem tagadhatólag oly tág kaput nyitott a nép becsapásának kevés számú pártvezetők részéről és a korrupciónak, amit a korábbi világ sohasem álmódott.

Minden mélyebb gondolkozó az ó-kortól kezdve felismerte a szükségszerű kapcsolatot, amely fennáll a demokracia és a szociálizmus között. Látták, hogy a demokracia politikai egyenlősége teljesen illuzóriussá, üres ígéretté, a legnagyobb csalódás forrásává válhat, sőt szükségszerűleg válnia kell az emberi önzés és haszonvágy következtében mindaddig, amíg fennáll a gazdasági javak egyenlőtlen elosztása s amíg ennek folytán az anyagi függőség valóságos rablánc tartja pórázon az elvek világában politikailag teljesen szabaddá és egyenlővé tett embereket. Nem figyelmeztetett-e már 2500 év előtt az ókori bölcs, hogy minden demokracia szükségképen oligarchiává, kevesek uralmává válik és minden olygarchia egy a plutokraciával. – Világos hát, hogy a demokraciának, ha fenn akarja magát tartani, menedéke csak a szociálizmusban lehet.

De a szociálizmussal társult demokracia, kérdés, emelné-e a szabadság kilátásait? A szociáldemokraciában, mondják, elmellőz-

hető lenne a demokrácia ama nagy veszedelme, hogy benne csak látszólag uralkodik a polgárok összesége, valóságban azonban egyes kapitalista érdekcsoportok vagy politikai klikkek tartják kezükben a hatalmat. Kikerülhető volna ez azért, mert mennél nagyobb a közhatalom köre (már pedig a szociálista államban a gazdasági folyamatok vezetésének közfeladattá tételével ez hasonlíthatlanul nagyobb lenne a mainál), annál inkább igyekeznek az abban részesek arra, hogy önállóságukat megtartsák e részvétel gyakorlásában. Nincsen kizárva, bár mindenesetre igen kétségesnek kell tartanunk e nem kissé optimisztikus jóslat bekövetkezését. De ha bekövetkezne, akkor is megmaradna a szabadságnak az a minusza, amelyet a szocialisztikus gazdasági rend szükségképen magával hoz. Az meg egyáltalán kérdéses, a szocialisztikus gazdasági rend centralizált, bürokratikus szervezete hogyan férne meg a demokráciának a változó többségi akarat mindenhatóságára vonatkozó alaptételével.

Demokrácia és szociálizmus végkép elválnak egymástól, mihelyt utóbbi a proletárdiktatura eszközével igyekszik a nagy társadalmi átváltozást keresztülvinni. Mert nem demokrácia és diktatura, hanem *vagy* demokrácia, *vagy* diktatura. A demokráciában a többség válhat a kisebbség elnyomójává a népakarat és népfelség szentsége, feltétlen érvényesülést kívánó parancsszava nevében. A diktaturával ellenben szükségképen vele jár, hogy megfordítva a kisebbség lesz a maga terrorisztikus hatalmával a nagy többség elnyomója.

Ha csak a gyakorlatban tapasztalt nem kevés és nem jelentéktelen hátrányainak felhánytorgatása után kellene egy rendszer felett ítéletet mondanunk (mert a demokrácia visszaéléseiről könyvtárra menőt írtak össze), bizonyára nagyon rosszul jönne ki a népuralom rendszere. De e hátrányok bármily súlyosak és aggodalmasak legyenek, bármennyire cáfoljon is rá a gyarló élet az eszme igazi tartalmára, bármennyire eltorzítsa nagy igazságok eszményi, tiszta képét, a demokrácia igazi eszméje felett csak korlátozott dőreség avagy a setét reakció vágya vitázhat. Mert az letagadhatlan, hogy eszméje szerint egy a szabadsággal, az önrendelkezéssel vonatkoztatva egyesnek, egész társadalmaknak életére. Igaz, hogy tiz millió tudatlan még nem tesz egy tudóst, de az általános választójog hiányainak orvoslására alkalmazott rendszerek mutatják, hogy van mód a vele járó bajok ellensúlyozására. A népakarat despotizmusa is megszűnik, mihelyt elismertté válik Constant-tal, hogy „egyetlen hatalom sem korlátlan e földön, sem a népe, sem képviselői, sem a bármi címen uralkodó királyoké, még a törvényé sem, amely csak a népakarat kifejezése lévén, ugyanazon határok közt kell maradnia, mint a forrásnak, amelyből származik”.

A demokrácia minden igaz hive elmondhatja tehát Danton-nal, sőt kell mondania: mernünk kell, újra mernünk, a végtelességig mernünk! Mindent meg kell tennie, hogy a nagy eszme

a maga lehető tisztaságában ne csak romantikus forradalmárok utopisztikus ábrándja legyen, hanem az élet valósága. Hogy szabadságfogalmával ne az elnyomást, egyenlőség-igéretével ne a kizsákmányolást asszociálja és a népuralom valósága helyett ne adja csak annak csalóka, ámitó látszatát.

IV. Szabadság és egyenlőség.

A legnagyobb jelentőségűek a társadalom életére kiható eszmék sorában. Különböző felfogásuk döntő a társadalom egész alakulására és elmondhatjuk, hogy az emberi nem egész története nem más, mint szakadatlan küzdelem e két eszmének különböző módon megvalósítása iránt. Érezte ezt a tizennyolcadik század nagy társadalombölcsele, akinek tanai a legnagyobb hatást gyakorolták a régi korhadtt, alapjaiban megrendült társadalom átalakulására: Rousseau, midőn azt mondja: „Ma azt keressük, miben áll a legfőbb jó, úgy azt találjuk, hogy az erre a két dologra vezethető vissza: szabadság és egyenlőség. Szabadság, mert minden függőség az állam testéből elvett erő. Egyenlőség, mert nélküle nem állhat fenn a szabadság.”

A tizennyolcadik századnak mellette legnagyobb jelentőségű írója: Montesquieu kiemeli, hogy nincs szó, amelynek annyiféle értelmet adtak volna, mint a szabadságnak, amely az elméket oly különböző módon szállta volna meg. Mindenki oly berendezését értette alatta a társadalomnak, amely vágyainak leginkább megfelel. – S ez így van változatlanul ma is. Az individuálistának az államhatalomtól való mennél nagyobb mentességet, a demokráciának az általános választójogot, a szociálizmusnak a tőkén nyugvó osztályuralom eltörlését jelenti. Forgassuk azonban bármiképp, más nem lehet, mint az emberi lényeg akadálytalan kifejtése, az önmeghatározó élet ennek minden, úgy egyéni, mint közületi irányában. És erre a szabadságra áll a Rousseau mondása: „Lemondani a szabadságról annyi, mint lemondani az emberi minőségről”.

Nem a korlátlanlanság tehát, amit kizár már az embernek társadalmi természete és ily létre feltétlen utaltsága. A világtörténelem állandó küzdelme a szabadság után úgy megy végbe, hogy úgy az egyesnek, mint egész népeknek egy meglevő bilincstől való szabadulását mindig egy más megkötöttséggel kell megváltaniok, amely kevésbé nyomasztónak tűnik nekik. Minden változtatás szükségképpen a kölcsönös függésnek új szövedékét adja, bár az ideális cél, hogy a függés csak akkora legyen, amekkorát a társadalmi szolidaritás okvetlen megkíván. Még legnagyobb és leglángoló szabvány apostola szerint is függés. De nem egy embertől, sem egy privilegizált társadalmi osztálytól, hanem az összeségtől.

Igaz, a nagy francia forradalom dobja a régi világot legáltalmasabban szétfeszítő erővel az eszmét a társadalmi fejlődés már megkövültnek látszott, semmi jót teremteni nem képes talajában. De az ember sarkalatos jogainak deklarálásában az elsőséget épen nem igényelheti. Hisz Anglia már a tizenhetedik század elején (1627.) megállapítja e jogokat, majd később (1689.) ismét ünnepélyesen deklarálja. Az ember és polgár jogainak francia kinyilatkoztatását (1789.) pedig közvetlenül megelőzik az észak-amerikai államok hasonló kijelentései. „Természetes, elidegeníthetetlen és szent” jogokként nyilatkoztatja ki ezeket a francia nemzetgyűlés. Ime az új evangélium: Az ember szabadnak és jogokban egyenlőnek születik és ilyen marad. Az ember természetes és elidegeníthetetlen jogai: a szabadság, a tulajdon, a biztonság és az elnyomással szembeni ellenállás. A szabadság azt foglalja magában, mindent megtehetni, ami nem árt másoknak. Ennélfogva minden ember természetes jogai gyakorlásának nem lehet más határa, mint másoknak hasonló joga.

Nem az elsőségben, hanem abban az óriási, közvetlen hatásban áll tehát a francia szabadság-deklarációnak a társadalmi fejlődésre való jelentősége, amelyet az az európai társadalmakra gyakorolt. Ehhez a roppant jelentőségű eseményhez fűződve következett be a szabadságnak Európaszerte lázas szavú követelése az elnyomottak milliói által, majd megvalósulása a tizenkilencedik század folyamán, amint ennek közepén az alkotmányos, népképviselési állam úgyszólván mindenütt megalakul. Thiers lekicsinylése – amellyel nem is áll egyedül – mondván, hogy kár volt a francia nemzetgyűlésnek az időt ily pszeudofilozófiai közhelyek alkotására vesztegetni, abból érthető meg, hogy épen maguk a franciák voltak azok, kik később leginkább szem elől tévesztették ezeket az elveket. A való életre relativ értékét az ily általános, bármily ünnepélyes biztosításoknak pedig nagyon találóan jellemezte már a forradalom fékevesztett vihara által trónjáról a vérpadra sodort, szerencsétlen XVI. Lajos akkor, amikor épen az emberjogok kinyilatkoztatásának szentesítését kívánták tőle: „Ezek igen jó alapelvek, de igazán csak akkor ítéltetők majd meg, ha valódi jelentésüket a törvények szabatosítják.”

Egyenes tagadása mindkét főirányának: úgy az egyéninek, mint a politikainak – az első az ember önmeghatározó képességének elismerése saját dolgaiban, a második ugyanez az összeség, az egész társadalom életében – az anarchizmus és a fejedelmi abszolútizmus. Mert az én korlátlan szuverénitása ép úgy általános szolgaság, mint az egy ember által diktált. A bár törvényes, de kellő határokon túlmenőleg beavatkozó, gyámkodó természetű közhatalom ép úgy megtámadja, amint a társadalomnak szociálistikus alapon való berendezése is a mainál több irányú megkötöttségeket vonna maga után. Hogy a szociálistizmusban az egyéni tulajdon minimuma mellett a szabadság maximuma lenne meg, akkor fogadható el, ha szabadság alatt Engels-el a mai

kapitalisztikus társadalomban kizsákmányolt osztálynak ezen elnyomás aluli felszabeditását értjük. Szerinte a szociálizmus az ember felemelkedése lesz a kényszerűség birodalmából a szabadság birodalmába. Arról azonban a szociálizmus teoretikusai általában hallgatnak, hogy abban a gazdasági rendszerben, amelynek kiindulási pontja a termelési eszközöknek magántulajdonból társadalmi tulajdonba való átvezetése, a szabadság minden iránya, mihelyt gazdasági javak használatával vagy elhasználásával van összekötve, ki lenne szolgáltatva a közhatalomnak. Miután pedig minden emberi tevékenységnek, még a szelleminek, vallásinak is, gazdasági alapja van, ez a sors érné az egész szabadságot.

Már Aristoteles óta a szabadságot kiváltképen a demokráciában meglevőnek szeretik tekinteni. Szerinte ez a demokratikus szabadság abban áll, hogy az ember felváltva uralkodjon és engedelmeskedjen. A demokrácia és szabadság viszonyát természetesen nem a tizenharmadik századvégi francia forradalmi demokráciát tartva szem előtt kell megítélnünk. A nagy forradalom a szabadságra tulajdonképpen mit sem tett, amint egyáltalán mit sem alkotott, csak rombolt. Egy valóban szabad állam mindannak lerombolásában áll, ami vele ellentétes – jelentette ki Saint-Yust a konventben. A forradalmi demokrácia csak annyira tisztelte a szabadságot, hogy halálbüntetést szabott mindenkire, aki a forradalmi tanoktól eltérő véleményt mer megkockáztatni. Amint a köztársaság egy, az emberek véleménye is csak egyféle lehet. Ez volt annak az időnek felfogása a szabadságról. A demokratikus forma ellenzői arra utalnak, hogy az elnyomás legelviselhetlenebb módja éppen az, amelyet a többség gyakorol s míg minden más zsarnokság ellen az elnyomottak mindent merő kétségbeesése végső sorban a lázadásban kereshet menekvést, itt az elnyomást a láthatatlan tömeg a népakarat nevében gyakorolja, amely mögé tulajdonképeni irányítói rejtőznek. Ez a népakarat senkinek sem felelős, már pedig Syley-ként „míg egy felelőtlen monarchia lehetetlenség, egy ugyanilyen olygarchia és még inkább egy felelőtlen demokrácia nemcsak lehetséges, hanem ez a megszokott.” – Bármennyire álljon is azonban a nagy Cromwell mondása, hogy a különböző kormányzati formák magukban még nem sokat jelentenek, kétségtelen, hogy a szabadság maximumát eszményileg a demokrácia adná. A valóság, az más. Ott a kettő nem jár szükségképen együtt. A monarchikus Angliában az egyéni szabadság vára sokkal biztosítottabb minden támadás ellenében, mint a demokratikus Franciaországban vagy Észak-Amerikában. Mit szóljunk ahhoz, hogy még a tizenkilencedik század második felében is az északamerikai államok nemcsak fenntartják a rabszolgaságot, de törvények rendelik annak büntetését, aki azt meri állítani, hogy a rabszolgaság nem jog szerint áll fenn? A politikai szabadságnak az általános választójog általi megvalósítását pedig főleg a demokráciákban tapasztalható korrupció és választási párt machinációk tehetik csak pusztá üres ígéretté. A

demokrácia abban nyilvánuló következetlenségére, hogy nem alapelvei szerint rendezi be a társadalom politikai életét, nagyon érdekesen jellemző egyébként, hogy az általános választójogot már első behozatala alkalmával a franciáknál egy határozottan antidemokratikus elvvel: a közvetett választással kapcsolatban való-sították meg és a demokratikus választójogot az északamerikai demokráciák többje ma sem ismeri, miután értelmi és vagyoni cenzust szabnak meg a választói jogra. Ha még megemlítjük, hogy a francia demokrácia uralmának egész ideje alatt mind máig az általános választójogban foglalt szabadságigérethez a legnagyobb túlzásba vitt bürokratizmust a valódi, szabad helyi önkormányzat hiányát és legmerevebb központosítást (Páris minden vonatkozásban Franciaország) csatolta, amelyek pedig a szabadságra nagyon is nem kedvezők, akkor kétségtelennek kell vennünk, hogy a szabadság maximuma valóságban nem jár szükségképen együtt a demokratikus formával.

Legcsillogóbb, legtöbb jelentésü, legsemmitmondóbb jelszavá azonban az egyenlőség válhat. Egyenlő szolgasággá és egyenlő szabadsággá egyaránt lehet. A modern jogegyenlőségi állam egyenlősége, a demokratikus egyenlőség és a kommunisztikus egyenlőség nagyon is különböző tartalmat fednek. A demokrácia már a nagy forradalom óta inkább az egyenlőségre, mint a szabadságra törekedett. A szociálizmussal való szövetkezése óta pedig még sokkal inkább. Melyik hát az igazi egyenlőség, amelynek való-sítására a társadalom politikai berendezésében törekedni kell? Feltétlenül elvetendő és kárhuzatos, mert szükségképen, könyörtelen, vas következetességgel előbb-utóbb megbosszúlja magát, minden olyan társadalmi berendezés, amely nem az emberi természetből, lényegből indul ki. Csak arra az egyenlőségre való törekvés ígérhet tehát maradandó eredményeket, amely megfelel az emberi eszmének, minőségnek.

Az ember és polgár jogainak francia deklarációja, amelyet a szabadságnak nem csupán a francia nép, hanem a világ összes népei számára alkotott evangéliumaként hirdetett ki a nemzetgyűlés, jól tudja az egyenlőség és az emberi minőség viszonyát, amikor a jogoknak és kötelességeknek egyenlőségét sorozza az ember természetes és elidegeníthetetlen jogai közé. De már túlmegy a kellő határon a merész kijelentéssel, hogy az emberek nemcsak a törvény által, hanem a természettől is egyenlőek. Hát van egyenlőség a természetben egyáltalán? Két falevél nem egyenlő. Világos, hogy az emberre nézve a természettől való egyenlőség a szellemi egyenlőséget jelentené. De hogy lehet akkor a szellemóriások és analfabéták kiáltó különbségét megérteni? A demokrácia csak feltételezi maga és mások kegyes csalásával azt az egyenlőséget, amely a valóságban egyáltalán nincsen meg, mert szüksége van erre, különben nem állíthatná oda alaptételként, hogy egy Deák Ferenc szavának semmivel sincsen több súlya a közakarát meghatározásában, mint egy átlagpolgárnak.

Kétségtelen azonban, hogy a demokratikus egyenlőség eszméje volt az, amely a korábbi, kiváltságos társadalmi rend és egyoldalú osztályuralom megszüntetésére vezetett. Az egyenlőség eszméjét azonban a demokracia a kereszténységtől vette át, amely először hirdeti minden ember egyenlő rendeltetését és méltóságát.

1789 augusztus 4-ének pár órája elég volt a francia nemzetgyűlésnek a rendi kiváltságokon nyugvó régi uralom megsemmisítésére. Alig van meg azonban a jogi és politikai egyenlőség, a gazdasági egyenlőségre való törekvés jelei mutatkoznak. Pedig erről az emberjogok kijelentése mit sem tud. Különben hogyan sorozhatta volna a magántulajdon sérthetlenségét az emberjogok közé? De ezzel a feltörő új irányzat nem törődik. Miféle egyenlőség az, kérdik, midőn az egyik daskál a javakban, míg a másik szűkölködik (Eddig *kellett* éhezünk, mondják, most *jogunk van* éhezni.) Amit a kommunizmus teljesen szem elől téveszt, az, hogy teljes társadalmi egyenlőség csak úgy volna lehetséges, ha nemcsak teljes vagyoni egyenlőség lenne, hanem ha az összes társadalmi funkciók végzésében se lenne semmi különbség az emberek között. Vagy legfeljebb úgy, ahogyan a franciák a forradalomban rendszerré emelték azzal, hogy miután az erkölcsileg, értelmileg, gazdaságilag alsóbbakat lehetetlen az ugyanezekben felsőbbek színvonalára emelni, tehát az utóbbiakat egyszerűen kipusztították. Humboldt mondása, hogy az ember végső célja: összes tehetségeinek kifejtése csak a cselekvés szabadsága és a helyzetek különfélesége mellett lehetséges – teljes mértékben áll a kommunisztikus egyenlősítési törekvésekre nézve is.

A két uralkodó eszmére s egymáshoz való viszonyukra ma is alig mondhatunk mélyebb igazságot annál, amelyet Eötvös – akinek a tizenkilencedik század uralkodó eszméiről szóló nagy műve e kérdéseknek az egész világirodalomban páratlanul álló mélyreható boncolását nyújtja – megállapít. A szabadság, mondja, nem egyéb, mint az egyénnek adott lehetőség, hogy saját erőit s ami körül van, önválasztotta céljai elérésére fordíthassa. Az egyenlőség fogalma háttérbe nem szoríthatja ezt, sem értelmét nem változtathatja meg, hanem csak azt jelentheti, hogy minden embernek joga van a szabadságra, azaz ereje szabad használatára. A szabadság és egyenlőség ellentéte valóban csak a kietlen sivatagszerű, túlzott egyenlőségre áll. A valódi szabadság kizárja az ily értelemben vett egyenlőséget s minden erre való törekvés viszont a valódi szabadság fennmaradását. A társadalmi lét legnagyobb problémája marad mindig, melynek megoldásán verejtékeznek az emberi nem évezredek óta, a benne *szükséges* szabadságot és *lehetséges* egyenlőséget harmonikusan megvalósítani.

V. Nemzetiség.

Tizennyolc századig az Ember születése óta nem vett róla tudomást a világ és amint öntudatossá vált felismerése, a leghősibb erőfeszítésekre, a legnagyobb önfeláldozásokra volt ragadni képes a népeket. Mert bár meg-megcsillan a fejlődés folyamán a gondolat fénye, hogy maga ez az egész fejlődés csak ama sajátos erők munkájának eredménye, amelyekből a nemzetit összetéve látjuk, általánosan felismertté nem lesz. Nem válik a fejlődés tényezőjévé. Csak egyes kiváló elmék mélyebbre és jövőbe látásában, nem az általános köztudatban jelenik meg. Nem nehéz megérteni ezt az első pillanatra oly meglepő jelenséget. A nemzetiség érzetének kifejlődése ugyanis lehetetlen anélkül, hogy egyfelől bizonyos nagyobb embercsoportban saját külön lelke, szelleme tudatossá váljon, de egyben az általános emberinek más hasonló csoportokban megnyilvánuló különös kinyomatát is mint a saját külön-szerűségével lényegileg azonos jelenséget ismerje fel. Ez nincsen meg az ó-korban, bár a faji különbségek épen nem ismeretlenek. És nincs meg a középkorban sem, amikor a világi hatalommal versenyző, sőt a fölé kerekedő egyház egyetemes emberi iránya, az egész középkori államszervezet és társadalmi rend, a partikulárizmus és a nemzeti nyelvek háttérbe szorulása a közéletben egyaránt akadályozói a nemzeti eszme kifejlődésének.

Mint a modern társadalmi rend annyi más jelensége, közvetlenül szintén a nagy forradalomhoz kapcsolódik. Ez a világesemény e részben is szöges ellentétben áll az előző korrallal. A nagy forradalmat megelőző évtizedek a század elejétől kezdve egy általános világpolgáriás iránynak adnak helyet. Maga a nagy forradalom azonban, bár világpolgáriás iránya is van, a nemzeti eszmének lesz a megteremtője. Van általános emberi iránya, hisz az ember és polgár jogait nemcsak a francia népnek, hanem az egész világ számára egyetemes érvénnyel kívánta kijelenteni. Egy forradalomellenes író: De Maistre József találóan jegyezte meg: Mindenütt csak az embert halljuk emlegetni, holott az embert, mint ilyent, sehol sem látjuk. Mert csak franciák vagy angolok vannak, de az „ember” sehol. – Alapjában véve megtámadhatatlan megállapítás. De nem szabad feledni másfelől, hogy a nagy forradalom teremti meg a francia nemzet egységét, a francia nemzetet. És a francia nemzetgyűlés deklarálja az egyes jogainak mintájára minden nemzet egyforma szabadságát. Ő mondja ki előbbször, hogy

hadseregét sohasem fogja más népek szabadsága ellen használni, amiben ezeknek a maguk külön, nemzeti módján éléshez való ősjoga van elismerve.

Aki a mai nemzetiség (nationalité) szót először használja a lengyelekhez intézett proklamációjában: Napoleon kelti életre a nemzetiség érzetét a többi népeknél épen világhatalmi törekvéseivel. A saját külön szellem tudata az elnyomatással szemben, a maguk módján való élés a világbirodalommal szemben hatalmasan kel életre a népeknél mindenütt. Mert ez, a szellem egysége, sajátossága másokkal szemben a nemzeti lényege annak többnemű komponensei mellett is és bár e sajátos szellemi egység legtisztábban jelenik meg a közös faji, történeti, nyelvi, vallási tényezők megléte esetében. Nem is egyforma ezen egyes tényezők szerepe és jelentősége a nemzeti kifejlődésében. Hol az egyik, hol a másik léphet nagyobb sullyal akcióba.

A tizenkilencedik század elejétől kezdve vezérelve lesz a társadalmi fejlődésnek, hogy e szerepéről azután ne is szoruljon le. Amióta Machiavelli és Rousseau nyomtalanul elveszett kezdései után Fichte a nyelv és gondolkodás egysége által összekapcsolt, de politikai életében annyira szétszakadozott németiséget nemzeti öntudatára rázni igyekszik s ezt csakhamar a történések világába varázsolja az eszmék világából, másutt is fényében nem veszítő napjává válik a népek életének. Igaz, a nagy német lángszavaiban, melyeket nemzetéhez intézett, megjelenik már a nemzeti tulhajtásának oly sok káros következésre vezetett alakja, a sovinizmus is, amidőn az egész emberiség sorsát annyira a németiséggel látja összekapcsoltnak, hogy így kiált fel: „Ha nektek végetek lesz, veletek a feltámadás reménye nélkül sirba száll az egész emberiség.”

Az egész századot semmi sem jellemzi annyira, mint első sorban a nemzeti eszmének általános érvényre jutása. Százados lappangó ellentétek most törnek ki és feszítik szét a meglévő államszerkezeteket, ujaknak adva helyet. A népek szabadságvágya elsepri a korábbi hatalmi viszonyok és diplomaták mesterkedése által eddig fenntartott állapotokat. Belgium és Hollandia elválása, az olasz és a német egység, a Balkán-félsziget önálló államainak megalakulása egymás után következnek be. S ha a nemzetiségi kérdés eddig sohse nem lett volna, az államiságától megfosztott lengyelség és Ausztria különös összetétele gondoskodtak arról, hogy a társadalmi létnek továbbra is egyik legfőbb problémája maradjon. Persze a politika nagy mestereinek keze ebből az általános szabadságra törekvési és önállósítási folyamatból sem hiányzott. Nevezeten III. Napoleon volt az, aki nemcsak Olaszországnak akarta egységét megadni, hanem azzal az egyenes céllal, hogy Ausztriát gyöngítse, az összes idegen uralom alatt álló kisebb népeknek emancipációját tette politikájának vezérelvévé. Nem a nemzetek szabadsága megteremtésének vágya, csak Franciaország vezető szerepének biztosítása sarkalták e törekvésében.

Mindenesetre tény azonban, hogy a nemzetiség eszméjének már a nagy forradalom szárnyakat ad egész Európában és a konzervativizmus, a Metternich-féle politika mindenütt hiába igyekszik a szabadsági törekvéseket, a törvényes rend és nyugalom fenntartásának, a legitimizmus megmentésének örve alatt elnyomni. Az egy államon belüli nemzetiségi törekvésekre nincs szemléltetőbb példa a volt Ausztriánál, amely a nemzetiségi egyenlenségeknek klasszikus hazája volt. Egészen bizonyos, hogy bármennyire bénították ezek az utóbbi évtizedekben az osztrák államot, az meg nem dőlt volna, ha előre nincsen meg a terv, hogy Miklós cár majd a Tiszánál fog kezét a szerbekkel és Magyarország letiport teste, amely természetesen Ausztriát is halottá teszi, lesz a hid, amely Oroszországot Konstantinápolyba vezet, amelyen át északi és déli szlávok, Oroszország és a Balkán egyesülnek. Ha a háboru kitörésekor tapasztalt „osztrák csoda” tovább tart, ha a világháborúnak a központi hatalmakra szerencsétlen kimenete folytán végzetesen meg nem másítódik a büszke jóslat, hogy „Ausztria erit in orbe ultima” – az osztrák állam, dacára páratlan nemzetiségi különbségeinek egész bizonyosan fennmarad. Feltéve, hogy államférfiak fel tudtak volna emelkedni a kellő magaslatra, rendkívül tanulságos példáját szolgáltatta volna annak az új államtípusnak, amelyet már a háboru vége felé, kissé későn, rebesgettek egyesek: a nemzet feletti államnak. Annak az államnak ugyanis, amelyben teljesen egyenlő szabadsága van minden egyes nemzetiségnek és így nincs okuk szétválási törekvésekkel szétrobbantani az őket közös politikai életre egybefűző államot.

A nemzeti jelentőségét, egyben problémájának bonyolultságát alig szemlélhetjük jobban, mint ha a demokráciához és a szocializmushoz való viszonyát figyelembe vesszük. Demokrácia és nemzetiség közt semmikép sincsen ellentét, amennyiben a demokratikus szabadsági, önrendelkezési elvnek egész népekre való alkalmazásáról van szó. Hiszen a nemzeti lét szabadság, a saját módján élés, a politikai életre saját külön szellem szerinti berendezkedés szabadsága. Más kérdés azonban, hogy ennyire fedik-e egymást a szigoruan vett demokrácia és a nemzetiség eszméje, ha egy és ugyanazon államon belül élő különböző népekről van szó.

Mikor a partikulárizmust mutató régi uralom romjain az egységes francia nemzeti állam mint demokrácia megalakult, egyik legsürgősebb feladatául ismerte fel mindannak szorgos eltüntetését, ami a korábbi nemzetiségi különbségekre emlékeztetett. A csekély nyelvi különbséget is az egységes nemzeti állam akadályául tekintették. Szigoruan véve a demokrácia egyenlősége, egyenlő szabadsága, ha hű akar maradni Rousseau-féle alapelveihez, csak az egyénekre, de nem az egy államban levő különböző népekre lenne vonatkoztatható. Oly értelemben ugyanis, hogy a többségi akarat feltétlen érvényesülése révén csak a többségben levők határozhatják meg az állam irányát. Aki nemcsak nálunk, hanem az egész világirodalomban a legbehatóbban foglalkozott a kérdéssel: Eötvös

József báró szintén azt vallja, hogy a nemzetiség a szabadsággal ellenkezik, amennyiben bizonyos nemzetiségnek uralmát jelenti egy államban más nemzetiség felett, de különösen kiemeli azt, hogy minél demokratikusabb az állam, annál inkább előtérbe lép ennek jelentősége. Vagy el kell ismerni a többségek korlátlan jogát – mondja – s akkor minden többség a kisebbségben levő nemzetiségek elnyomására fogja fordítani hatalmát. Vagy pedig nem ismerik el a többség korlátlan jogát és minden nemzetiség számára elidegeníthetlen jogok állapíttatnak meg, de akkor a demokrácia alapelve van kiforgatva. Az összes nemzetiségek egyenjogúságának eszméjét merőben ellenkezőnek látja a teljesen demokráta állam fogalmával.

Világos azonban, hogy az állam irányának a többségben levők akarata szerinti meghatározása a kisebbségeknek, épen mert kisebbségek, ebben ugyan háttérbe szorítását jelenti, de épen csak ebben, ami a többségi elvnek természetszerű következése. Nem jelentheti azonban a kisebbségeknek a többség kénye-kedvére való kiszolgáltatását. A többségi akaratnak az a minden megszorítás nélküli, szuverén uralma, amely a Rousseau-féle tanokból következik, a valóságos demokráciában mindenütt engedni volt kénytelen kizárólagosságából, merevségéből és ma már csak az elmélet szigorúságában él. Ha a demokrácia szabadság – aminthogy nemcsak elve szerint az, hanem ezzé igyekszik válni a gyakorlatban is, dacára a vele kapcsolatban lehetséges visszaélések nehézségeinek – nem lehet az egyes ama tulajdonságainak elismerése elől elzárkózni, amelyek válhatlan kísérői létének. Nem zárkozhat el tehát a nemzetiség elismerésétől sem.

Eötösnek a nemzetiség és szabadság, a demokrácia és nemzetiség ellentétét valló felfogását nem nehéz az ő merev individualisztikus álláspontjából megérteni. Amint neki az állam csak az egyén eszköze céljai elérésére, úgy szerinte a nemzetiség egész népekre alkalmazva ellenkezik az emberiségnek ujabban egyetemes eszmékre, nézetekre törekvésével; azzal a ténnyel, hogy a civilizáció csökkentette a népek számát és ugyanez történt, bár lassabban a nyelvekkel is; szóval mindenképen tulsulyra jutott az emberiség egyetemes iránya. Az egy államon belüli népekre alkalmazva pedig a nemzetiség szerinte szükségképpen kizárja az egyenlő szabadságot, mert az egyik részen mindenesetre uralmat jelent.

A nemzetiségnek a demokráciával és a nagy magyar állam-bölcselő felfogásával szembeállítása csak a probléma nehézségeit tárja fel anélkül azonban, hogy – amint ez a merev doktrinér megítélésből következne – a valóságban kiegyenlíthetlen ellentétekre mutatna rá. Sőt, amint láttuk, épen a demokratikus állásponton állva lehet megtalálni a kérdés egyedül helyes megoldását, amely nem vitatja ugyan el a többség jogát, de nem tagadja meg a kisebbségét sem feltétlenül emberi jogaihoz számítható nemzeti-igényei respektálásában. A nemzetinek a szociálmussal való kapcsolatát vizsgálva másfelől legtisztábban látjuk ezen eszme

jelentőségét és arra a kérdésre is feleletet nyerünk, lehet-e a demokratikus fejlődés cégére alatt a nemzeti fölé emelkedést tűzni elérendő célpontul. Mert hiszen elvégre a szociálizmusnak is lenne valami köze a demokráciához.

Tisztázott volt a szociálizmusnak a viszonya a nemzetihez a világháboru előtt is. De ha nem lett volna, tisztázta a világháboru és az azt kísérő események. A „világ proletárjai egyesüljetek” és „a proletárnak nincs hazája”-féle szólamok azok voltak már a marxi teória megszületése utáni időkben is. A proletárság nemzetközisége már akkor nem a hazátlanságot, hanem csak annak nemzetközileg egyenlő helyzetét a kapitalizmussal szemben, egyenlő kizsákmányoltságát és ennek következtében szervezkedése és harcmodora nemzetközi kapcsolatának és egyöntetűségének szükség-szerűségét jelentette. Ezen az általános tényen egyes utopisztikus szociálistáknak már a tizenharmadik század végén konstatálható tulzó világpolgáriassága és szilaj nemzettagadása, mint a nagy általánoshoz képest eltörpülő jelenség, mitsem változtat. Lesz alkalmunk a szociálizmus bár a taktikában eltérő, de a doktrinák szempontjából vele teljesen egyező legújabb alakjának: a bolsevizmusnak a leghatározottabban orosz nemzeti jellegére rámutatni. Ezuttal csak arra kívánjuk terelni a figyelmet, hogy különösen a világkatasztrófával, a háboruval és azután mi lett a nemzeti a szociálizmusnak.

A háboru a szociálizmus nemzetközi szolidaritását, egységét, mely alapjában az első internacionale bukásával amugy is meg volt bontva, végképen semmivé tette. Ha ez az egység és szolidaritás megvan, soha ki nem tör a háboru. Óriási csalódást hozott ez a munkásság, a szociálizmus hatalmas tekintetében és az orosz bolsevizmusnak teljesen kudarcot vallott kísérlete mellett a lehető legtöbbet ártott a szociálizmusnak. A háboru kitörése pillanatában és annak keserves négy éve alatt nem voltak szociálisták, csak németek és franciák és a többiek. Bebizonyult ime más formában, hogy az „ember” sehol sincs, csak ilyen vagy amolyan nemzet fia.

Ormán a szociálista öntudatnak és világnézetnek – ha belső ellentéteik, szakadásaik miatt a fegyelmezetségnak nem is – ma is a német szociálisták állanak. Eléggé nem méltányolható érdemük, hogy ők nyíltan ki is mondják azt, amit e részben éreznek, hitvallásként állanak, míg mások, így főleg a franciák, csak ellenséges magatartásukkal és cselekedeteikkel teszik ugyanazt nyilvánvalóvá. A német szociálisták pedig alapjában véve nem mondanak mást, mint azt, amit egyes kiváló magyar gondolkozók már több, mint félszázada hangoztattak. Amint ezek az emberinek és nemzetinek elválhatlan kapcsolatára, arra utaltak, hogy a fajhoz való ragaszkodás koránt sincsen ellentétben a közös emberi cél felé törekvéssel, úgy a mai német szociálizmus nyíltan és őszintén kimondja, hogy a nemzeti érzés és nemzetközi szociálizmus semmiképen sem zárják ki, sőt kiegészítik egymást. Ünnepelesen kimondják, hogy a német munkás nyíltan hazája mellett tesz

hitvallást és gazdasági harcaival kapcsolatos nemzetköziségének ésszerű – nem sovíniszta – nemzeti alapja van.

Ha magának a „nemzetközi” szociálizmusnak – és pedig egész általánosságban, nemcsak a németnek – ez az álláspontja a nemzetivel szemben, alig lehet kétségünk ennek jelentőségét, a fejlődésben jövőbeni szerepét illetőleg. Ezt a jelentőséget a háboru nem hogy csökkentette volna, hanem a lehető legnagyobb mértékben emelte. Nem az által, hogy egyes nemzetek felszabadítását tűzte hadicélul. Ezek csak hamis zászlók voltak, amelyek mögött új hatalmi csoportosulások megalakításának, egyes nemzetek világpolitikai pozíciója felépítésének vagy megerősítésének vágya rejtőzködött. Ha egyes népek felszabadítását kívánták, nem ezekért, hanem saját hatalmi céljaikért, fenállott más hatalmi viszonyok megdöntéseért és ily törekvések meghiusításáért tettek. Hanem erősítője lett a háboru a nemzetinek az által, hogy minden egyes küzdőfél részén többé-kevésbé a nemzeti lét vagy nem lét, vagy legalább is a gazdasági világhelyzetben eddig elfoglalt állás megtartásának kérdésévé vált. Épen ez utóbbi ok az, ami a munkásságot is minden szociálista nemzetköziség, gazdasági küzdelmeinek minden közössége mellett is a nemzeti megítélések hatalmába hajtotta. Ellenállhatlan erővel arra bírta, hogy saját nemzeti társadalmával szembeni küzdelmét félretéve, amelynek eddig kapitalisztikus rendje ellen kelt, egyenesen védelmére siessen ugyanannak, amidőn létében s abban a gazdasági pozíciójában látja fenyegetve, amely egyedül lehet forrása az ő megélhetésének is.

És mit látunk a háboru után? A békeszerződések, amelyek csak levonásai a kitűzött háborus célok következtéseinek, a nemzeti érzést így vagy amúgy, de mindenütt erősítették. Erősítették a legyőzött népekben, amelyeket területileg megcsonkítottak, gazdaságilag végtelenül meggyöngítettek és nemzeti létüknek ily alakban megtámadottsága emelte nemzeti érzésüket. Ezek ugyancsak továbbra is háttérbe szorították a munkásság nemzetköziségét és annak nemzetek szerinti tagozódását erősítették meg. A legyőzött népek sok megalázásának, a rájuk rótt nagy terheknek, amelyeket minden társadalmi osztály érez, egyáltalán a békék súlyának, csapásainak okvetlen erősíteni, összekovácsolni kell ezeket a népeket társadalmi ellentétek dacára is.

S vajjon a győzőknél nem növelte a nemzeti érzést a győzelem? A nagy államokról nem is beszélve csak nézzük meg a kisebbeket. A többségben levő nép mindenütt azon van a leglázásabb igyekezettel, hogy megteremtse többnépü államának konszolidációját, amelyben a nemzetiségi probléma nagy nehézségeit, amik miatt annyit panaszkodott eddig, amig ezek megoldása egy más imperiumnak volt feladata, most saját magának kell leküzdenie. Mindegyik azon van, hogy saját bélyegét nyomja új vagy megnagyobbodott államára, miközben liberálizmusa a többi bent élő népekkel szemben legalább is sok kívánni valót hagy fenn. Viszont a kisebbségek sehol sem hajlandók lemondani, amint nem

is mondhatnak le, amaz igényeik érvényesítéseiről az új államhatalmakkal szemben, amelyeket nemcsak nemzetközi megegyezések biztosítanak nekik, hanem amelyek elismerésében méltán látják az új politikai keretek közt is tovább fejlődésüknek elengedhetetlen feltételeit és követelményeit. És utóbbiaknak eme törekvése – amelyet a nemzetiségi elv érvényesülésének jegyében készített békeszerződéseknek a legyőzöttekre nézve a gazdasági szempontokat teljesen figyelmen kívül hagyó szigorúsága szintén csak erősít – nemcsak a saját szellemi és gazdasági kulturájuk kiélésére terjed ki, hanem a különböző autonomiákra igyekvésben a politikai térre is. Ami szintén természetes, mert a nemzeti az élet különös felfogása és módja mindenben, tehát a politikai dolgokban is, még ha utóbbiakra nézve nem is megy a szuverén önrendelkezésig, hanem annak egyelőre szerényebb fokával kell beérnie.

Teljességgel tarthatatlan a demokrácia és haladás követelményeinek örve alatt a nemzeti eszmét támadóknak az a kifogása ellene, hogy az is csak egy osztály uralmi vágyainak vak eszköze, amely így birtokába igyekezett venni az egész államot. Minden időben kiváltképen egy osztály érdekét szolgálta az állam és csak természetes, hogy az az uralkodó osztály nemcsak gazdasági hatalmával, hanem az eszmék és érzések, így a nemzeti érzés hatalmával is igyekezett erősíteni a maga uralmi állását.

Bármennyire hangoztassák, hogy a nemzeti állam nem utolsó foka a fejlődésnek, bármennyire igyekezzenek a nemzeti eszmét lebecsülni, ma erősebb, mint valaha és nincs hatalom, mely vele mérkőzhetne a fejlődés belátható szakán belül. Ma sokkal inkább kirekesztő, de lelket emelő erő,” mint volt a Parainezis vagy irójának idejében. A vallás, a szociálizmus, a tudományok és művészetek egyetemessége egyaránt nem képesek vele megbirkózni. Ami a sztregovai remete halhatatlan művének falanszter jelenetében nemzetről, hazáról az új eszmék emberének lelkében kételkedéssel és tagadással él, az ma, jobban mint valaha, uralója a világnak. A haza fogalma nem kisszerű, a széles haza nem az egész föld és bebizonyosodott új erővel a szellemóriás mondásának igaza, amelyet Ádám ajkára ad: „Az emberkebel korlátot kíván, fél a végtelentől, belsejében vesz, hogyha szétterül.” – És ezen nincs mit csodálkoznunk. Hiszen a nemzeti elválhatatlan az emberitől és elvetendő épen csak akkor lesz, ha az utóbbit támadja meg. Akár mint a kiválasztottság, a haladás nagy műve egyedüli letéteményességének érzete, párosulva a gazdasági kiterjeszkedés olthatatlan vágyával, az imperiálizmusnak, tehát más nemzetek elnyomásának formájában jelenik meg. Akár ha a sovinizmus képében lesz más népek elnyomójává.

VI. Szociálizmus.

Megszokott dolog az egyes társadalmi rendszereket, fejlődési irányokat a társadalom legkezdetlegesebb szakáig visszavezetni, vagy legalább a fejlődés korai szakaira. Ilyenformán semmi se lenne új, hanem legalább rudimentáris formájában minden már korábban feltalálható. A szociálizmussal is így vagyunk. A kommunizmust már Plátónál feltalálhatni vélik. Ez amilyen elterjedt, ép oly téves vélemény. Plátó kommunizmussa nem a valódi kommunizmus. Nála ez a társadalmi rendszer nem cél, hanem csak eszköz. A magántulajdon és a család megszüntetését nem mint eszményt kívánta, hanem csak az önzés ellenszereként. A bölcseknek és és harcosoknak ne legyen magánvagyonja és családja, mondja ő, de csak azért, hogy az ezekkel összekötött gondoktól szabaduljanak és egész erejüket hivatásuknak szentelhessék. Plátó kommunizmusa tehát nem általános, mert csak a társadalom két osztályára terjedt volna ki és nem elvi, mert csak az önzés kizárását célozta. Őt egyáltalán nem lehet a kommunizmus előfutárjaként tekinteni.

De Plátó csak egyike a sokaknak, akiknél a szociálizmust már régi időkben felfedezni vélik. Merész álmódzók többnyire olyanok, aminőnek Heine leveleiben leírja a sokkal későbbi Fourier-t, a rajongó szociálfilozófust, elnyűtt kabátjában, melynek zsebeiből egy üveg és egy darab kenyér látszottak. Mindig sietős volt az útja, haza kellett igyekezni, hogy várja azt a jótévőt, aki rendelkezésére fogja bocsátani a jelentékeny összeget, mellyel az első falansztert fel fogja állítani. Az egész emberiség boldogsága meg volna alapítva, ha egyszer meglehetne neki mutatni, hogyan kell élnie. A nagy álmódzó azonban hiába várt. A dúsgazdag jótévő állhatatosan elmaradt. Életének ez volt a tragikuma, de talán szerencséje is, mert így legalább nagy csalódásoktól sikerült megmenekülnie. A társadalom bajait valóban nem lehet olyan egyszerű módon megoldani, ahogyan az utópizmus gondolta.

Ami a szociálizmusban Marx előtt történik, csak az előzmény jellegével bír, bármennyire igaz is, hogy még a tanításának gerincét képező történelmi materializmusnak is már nyomaira találtunk.

De csak nála válik a szociálizmus határozott rendszerré, amint-hogy neki volt fenntartva, hogy Lassale-lal egyetemben véghezvigye azt, ami azelőtt szintén csak utópisztikus ábrándként lebe-

gett az elvet vallók előtt: a munkásság megszervezését. Marx hidegen bíráló, élesen elemző elméjének, hűvösen számító taktikájának előbb küzdeni kellett a Lassale lelkes rajongásával fellengző idealizmusával, hogy aztán egyesüljenek a közös célok szolgálatában. Lassale-ban erős a nemzeti érzés, Marx nemzetközi. A porosz reakció elől Párisba, majd Londonba menekül s amikor a szociális vágyak hazájából a már akkor nagyszerűen fejlett ipari államba kerül, ahol közelről megfigyelhette a tőke és a munka viszonyának legmélyebbre ható elágazásait, a miszticizmus és dialektika csodálatos vegyülékét mutató hegei szellemben elkészül nagy rendszerével, amelyet az 1848-ki kommunista kiáltványban, majd főművében: *Das Kapital* – mutatott be.

Marxnál a történelem konstrukciója, a tőkének egy bizonyos fejlődési fokon szükségszerű eltűnése és a nagy társadalmi változás megtörténésének mikéntje domborodnak ki különösen.

A társadalom fejlődése a történelmi materializmus szerint nem az eszmék műve, hanem a gazdaságé. Az eszméknek nincsen semmi jelentősége, semmi önálló léte és ereje a társadalom fejlődésében, mert ezek is a gazdasági élet visszatükrözései. Vagyis a társadalmi élet törvényszerűségét ez a tan a gazdasági élet törvényszerűségéből vezeti le. A társadalmi gazdálkodás az egyetlen realitás, ennek törvényei az egyetlen igazságok ezen a területen és minden, ami a gazdasági jelenségek ezen törvényszerűsége mellett mutatkozik, így bizonyos társadalmi törekvések jogosultságáról való nézetek, csak reflexek, amelyeket nem szabad önállóknak tekinteni. Alig volt kérdése a társadalmi életnek, amely akkora vitát provokált volna, mint ez a tan. Ma már a vita teljesen lezártnak tekinthető és bár a társadalom vizsgálatát nevezetes új szempontokkal gazdagította, általánosságban visszautasítása lett az eredmény. Csak a Marx nagy tudása tehette tetszetőssé azt az elméletet, amely a társadalom egész életét annak egyik részéből: a gazdaságból akarta megmagyarázni. Méltán mutattak rá, hogy ép oly egyoldalú, mint a korábbi felfogás, amely viszont a gazdaságnak az eszmékre gyakorolt hatását nem akarta elismerni s ezeket oly önálló tényezőknak tekintette, amelyek függetlenül az emberi élet egyéb tényezőitől állanak elő, uralkodnak egy ideig és aztán megszűnnek, hogy a hasonló módon keletkezett más eszméknek adjanak helyet.

A társadalmi fejlődés rendjén a középkor hűbériségét a burzsoázia váltotta fel – mondja Marx. De a túltermelés az egyes tőkésnek magántulajdonára felépített társadalmi rendet meg fogja buktatni. A polgárság helyébe a proletáriátus lép, kisajátítván a tőkét és centralizálván az állam kezében a termelő eszközöket. A társadalmi materializmuséhoz hasonló visszautasításban részesült Marx-nak tőkeelmélete is. Kiemelték különösen azt, hogy Marx abból a szerinte kétségtelen alaptételből indult ki a tőkére vonatkozó fejtegetéseinél, miszerint az ősi társadalomban a javak cseréje azok munkaértéke alapján bonyolódott le, holott épen ez

nincsen az újabb kutatások által beigazolva. Az által, hogy a munkaérték nem játszotta azt a történelmi szerepet, amelyet Marx neki tulajdonított, tőkeelméletének minden alapja elesik. Felhasználható ugyan bizonyos összefüggések megmagyarázására, de nem arra, hogy a munkának a gazdasági életben azt a kizárólagos jelentőséget adjuk, aminőt annak Marx tulajdonít.

A trieri kishivatalnok fia, az egykor bálványozott, legújabbán már megtagadott apostol, azonban nemcsak megérteni akarta a világot, hanem át is alakítani. Ez az osztályharcnak a feladata. De ennél a kérdésnél a tudós az agitátorral aztán nagy összekötkezésbe kerül. A tudós szerint a kapitalista társadalmi rend megdöntésének a történelmi fejlődés vas kényszerűségével kell elkövetkezni maga-magától, mint ahogyan elkövetkezett szükség-szerűleg egy bizonyos időpontban a hűbériség bukása. Az agitátor ellenben azt mondja: Reszkessenek az uralkodó osztályok a kommunista forradalomtól, amelyben a proletárok semmit sem veszhetnek, csak láncukat, ellenben megnyerhetnek egy világot! Valóban semmi sem olyan határozatlan, homályos a Kapital írójánál, mint épen ez a kérdés: az evolúció vagy revolúció, a nyugodt bevárás és opportunizmus avagy a hatalom erőszakos kézhez ragadása útján kell-e a nagy változásnak bekövetkezni. (Alapjában azonos a kérdéssel: demokrácia vagy diktatura?)

A szociálizmus Marx óta vált határozott rendszerré, amely mint ilyen úgy az elmélet, mint a társadalmi fejlődés terén a legnagyobb mértékben éreztette hatásait. A társadalom tudományára óriási hatása abban állt, hogy neki köszönhető a társadalmi élet oly egészen új nyomokon járó, beható kutatása, aminő nélküle sohasem következett volna be. Amikor a szociálista tanok visszautasítására vállalkozott a társadalomtudomány, egyben olyan mélyebb megvilágítást nyújtotta a társadalmi fejlődés, a társadalom mibenléte egyes kérdéseinek, amelyek alapján vált egyedül lehetővé a ma annyira fejlett szociológia. Így hogy egyebet ne említsünk, az az állítás, hogy a szociálista társadalomban eltűnne minden osztálykülönbség és így magától megszűnne minden osztályküzdelen, amint kihívta az ellenkező kimutatását, egyben az eddiginél sokkal nagyobb mértékben készítette a társadalomtudományt a társadalom e mellőzhetlen vonásának: az osztálytagozódásnak, az osztályok egymáshoz való viszonyának és az állam bizonyos mértékig minden időben szükségképpen osztályállam jellegének felismerésére. Ép úgy, amint a gazdasági tényezőnek a társadalmi és állami fejlődésben való nagy jelentőségére is csak azóta fordítanak kellő figyelmet, amióta a történelmi materializmus a maga túlzó álláspontjáról minden fejlődést és így a társadalmat és államot is kizárólag ebből az egy tényezőtől igyekezett megmagyarázni. A szociálizmusnak a társadalom tudományára nézve ezekben az új szempontadásokban, új irányú kutatásokra való serkentésben van tulajdonképpen a fő jelentősége. A társadalom élete sem áll csupán az osztályok egymás elleni harcából, a gazdasági

és ennek birtokában a politikai hatalomért. A történelem nem csupán az osztályharcok szakadatlan láncolata. De Marxnak kellett eljönni, hogy a tizennyolcadik század végének francia szociálista és kommunista írói után a társadalom életének erre az alapvető jelentőségű eseményére ráirányítsa a figyelmet és annak kellő méltatását a nem szociálista irányú társadalmi tudomány számára is lehetővé tegye.

Különböztetnünk kell a szocializmus politikai és gazdasági programja között, bár a kettő a legszorosabban összefügg, mi mellett a főszűly természetesen az utóbbin nyugszik.

A szociálizmus politikai programja csak a gazdasági program megvalósításának eszköze. Ha politikai programjának az idők folytáni alakulását vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a demokráciát mindinkább csak annyiban értékelte a szociálizmus, amennyiben általa gazdasági céljait elérhetni vélte. Hogy képes azt teljeséggel el is dobni, ha érdekei úgy kívánják, ezt a legujabb fejlemények eléggé igazolják. A demokráciával válhatlan összefüggése azonban eddigelé nyilvánvaló. Alapítói demokratáknak, republikánsoknak nevezik magukat és csak az 1836-iki manchesteri kongresszuson veszik fel a szociálista elnevezést Robert Owen hívei. A szociálizmus a demokráciához való viszonyát így látja: Az osztályállam fejlődésének első szakában a burzsoázia mindenütt kiváltságos helyzetet foglal el a politikai jogok tekintetében. Ez az autarchikus államrend megdő. De azért ha az államok demokratizálódtak is, a tőke hatalma lehetővé teszi a burzsoázia számára, hogy fenn-tartsa a maga osztályuralmát. Tehát a demokrácia formájában is fenn tudja tartani a proletársággal szemben korábbi elnyomását. Világos, hogy a demokrácia ekként magában nem jelentheti a proletárság felszabadulását, csak kedvezőbb helyzetet, talajt teremt küzdelmei számára. Mert a demokrácia mellett szabadabban fejlődhetnek ki az osztályellentétek és az osztályharcok. Az általános választójog, az egyesülési és gyülekezési szabadság, a sajtószabadság ennek fő eszközei. A demokráciának, politikai egyenlőségnek és a gazdasági egyenlőtlenségnek ez az ellentéte világos már a tizennyolcadik század végének francia szociálista és kommunista íróinál, akiknek nyomán Stein Lőrinc először fejti ki részletesen a társadalom osztályokra tagozódásának mibenlétét, az osztályok jelentőségét, egymáshoz való viszonyukat, küzdelmeiket és ebből folyólag az államnak is bizonyos fokig mulhatlanul osztályállam jellegét.

A szabadságra a kapitálistikus termelési rendszer által elő-álló veszélyt a szociálizmus amikor új gazdasági rendjével elmel-lőzni igyekszik, új veszedelmét teremti meg annak az által, hogy az ember egész gazdasági tevékenységét a közhatalom hatáskörébe utalja. Az állami szociálizmusban sincs ez másként. Mert amily arányban növekszik a közvállalkozás köre, abban az arányban emelkedik a tőle függő egyéneké (hivatalnokok, munkások) száma. A gazdasági centralizáció tehát, amely az állami szociá-

lizmusban helyt foglalna, nem lehetne kedvező sem az egyéni, sem a politikai szabadságra. Hogy az egyesek teljes kiszolgáltatásának a vezetők részére eleje vétessék, a gazdaságot vezető hivatalokat legalább is teljesen függetleníteni kellene a politikai változásoktól.

Az orosz kommunizmus már úgy találta, hogy a demokráciával semmire sem megy és helyette a diktatúrát választotta. Valóban amit ott látunk minden egyéb, csak nem demokrácia. Ezt mindazok, akik nem esküdtek a harmadik internacionáléra, elismerik. Először is csakugyan bajos lenne demokráciának nevezni egy olyan államot, amelyben 600 ezer beirt kommunista tartja a kezében a hatalmat 150 millió ember felett. A mai orosz rendszer, amint azt Lenin-nek egyik beszédéből is megállapíthatjuk, a munkásoknak és parasztoknak a koalíciója. A végből, hogy a munkások uralma a városokban biztosítva legyen, kénytelenek voltak belenyugodni a nem kommunista parasztoknak az uralmába a falvakban. Minden politikai uralom azonban az előbbiekké, a parasztság abból valósággal ki van zárva. A demokratikus egyenlőséggel a legnagyobb mértékben ellentétes, hogy a katonák (öt millió ember) és a hadi üzemekben alkalmazott munkások egészen kiváltságos elbánásban részesülnek. Adler Frigyes mutatott rá, hogy a munkásosztály önrendelkezési joga helyett ott csak egy bürokrata katonai rendszer uralkodik és a szovjet külpolitikája ép oly kevésbé nevezhető demokratikusnak, mint belpolitikája. Radek pedig kereken kijelentette, hogy a kommunisták és a nép nagy tömege közt mély szakadék tátong és egyenlőségről szó sincsen. Politikailag az orosz bolsevizmus oda jutott, ahol előtte a cárizmus volt, amely a kormányzati bölcsesség netovábbját a legszigorúbb katonai diktatúrában látta.

Politikailag a legérdekesebb jelenségek egyike, hogy minő álláspontra jutott a szociálizmus orosz mintájában a nemzetiségi kérdés tekintetében. Az orosz bolsevizmusnak, mint látni fogjuk, különben is a leghatározottabban nemzeti jellege van, ezt azonban az antantnak az ellenforradalmi mozgalmakat (Denikin, Judenics, Bermond és Kolcsák) támogató politikája csak nagy fokban erősítette. Lenin nem kevésbé lett pánorosz és imperiálista, mint a cárok voltak és lengyel gyűlölete sem kisebb azokénál. A lengyelek elleni háború határozottan a nemzeti háború jellegét öltötte fel. – Maga az egész orosz bolsevizmus is azonban, mint mondtuk, a legnagyobb fokban nemzeti jelleget mutat. Nem más az, mint új alakban megnyilvánulása a tizenhetedik században kezdődő, a tizenkilencedikben mind hatalmasabban kifejlődő pánszlávizmusnak, amely a faji öntudatot a szláv népek egyesítésére való magasabb elhivatottság meggyőződésével, felszabadítási és általános boldogítási törekvésekkel egyesíti. Ugyanaz a mentalitás, amely a keleti kérdést is mindig csak szláv kérdésnek tekintette és annak megoldását abban látta, hogy az orosz hatalom az Adriáig és a Boszporusig terjed. Hozzájárul ehhez, hogy a kom-

munizmus az orosz társadalom fejlődésében régtől fogva nem ismeretlen, a földbirtok közössége az orosz parasztközségek mir intézményében fennállván századok óta. Az orosz bolsevizmusnak egyfelől ez a történeti előzményekhez való kapcsolódása (a pánszlávizmus és annak különböző alakjai, a faluközösség révén), másfelől általános boldogítási tendenciája az, ami neki nemcsak hazájában szellemi, erkölcsi talajt látszik adni, hanem utóbbi vonásánál fogva rokonszenvesse teszi sok nem orosz világszemlélet előtt is, amely a dolgok rendjével nincsen megelégedve.

A szociálizmus politikai programja egészen az orosz bolsevizmusig, amint láttuk, demokratikus és liberális, (hogy a kettő nem szükségképpen fedi egymást, tanulmány-ciklusunk „Demokracia” című cikkében láttuk), gazdasági programja ellenben egyáltalán nem liberális, sőt a lehető legnagyobb ellentét ép a kettő között van és nem is mindig demokratikus. Rég hadat üzent a szociálizmus a liberalizmusnak, amely szerinte csak a kapitalizmus érdekeit szolgálta, mert a szabad versenyben csak azt az eszközt látta, amely a vagyontalanoknak a vagyonosok általi mind nagyobb elnyomására való. A „laissez faire” szerinte azt jelenti: hagyjátok, hogy a vagyonos elnyomja a szegényt. A szociálizmus gazdasági rendszerében, ennek konstrukciójában teljesen egyezik a Rousseau politikai szabadság koncepciójával. Utóbbi az egyes szabadságát helyezte mindenek fölé, de ezt csak úgy gondolta elérhetőnek, ha az egyes akaratát fenntartás nélkül elidegeníti az általános akarat javára, amely utóbbi éppen mert általános akarat, úgy nem árthat az egyes érdekének, amint a test nem árthat tagjainak. A szociálizmusnak nem elég a politikai szabadság, a gazdasági szabadságot akarja minden egyes részére, ami nélkül az előbbi mit sem ér, merő illúzió. Az élet, az élvezetek eszközeinek általános rendelkezésre állását akarja, de ezt csak a magángazdaság megszüntetésével véli elérhetőnek. Tulajdonképpen nem a vagyon közösségét tüzi célul, hanem csak a vagyonszerzés közösségét, vagyis közös munkát és a munka eredményének közösségét. Tehát voltaképpen nem a magántulajdon megszüntetését kívánja, hanem csak az egyéni tulajdonszerzés megszüntetését. A vagyonszerző tevékenység nem az egyes akarata szerint, hanem a társadalom akarata szerint történjen, ennek vezetése mellett és nem az egyesnek közvetlenül szerezzon vagyont, hanem a társadalomnak, amely azután minden egyesnek kiérdemelt részét kiadja.

A nagy változást a kapitalisztikus gazdasági rendről a szociálistikusra a „szocializálás” vajmi ködös tartalmu műveletében látják keresztülvihetőnek. És mikor megjött a világháború, annál közelebbnek látták a változás kikerülhetetlenségét, minél inkább kényszerítette a háború mind hosszabb tartama az egyes államokat arra, hogy látszólag teljesen államszociálistikuszerű rendelkezéseket tegyenek. A háborús gazdálkodás tényleg mindennek egyenes ellentéte volt, amit gazdasági liberalizmus alatt értünk. A

korábbi gazdasági szabadságunk óriási megszorításával járt a társadalom gazdasági életének a háború kényszere alatt létrejött átalakulása, amely ugyan nem a szociálizmus megvalósítását tűzte célul, de ilyeszerű képet mutatott. Ebből sokan a tények nem kellő értékelésével messzemenő következtetéseket vontak le a szociálizmus irányában való szükségszerű fejlődés tekintetében. Ha már egyszer meg van törve a jég, mondták, ha már némely főbb alapelv el van fogadva, azok gyakorlatilag is megvalósulva kiléptek a merő utópiák birodalmából, ha már a társadalom hozzászokott egyhez és máshoz a rendszerből, annak egésze sem fog leküzdhetlen akadályokba ütközni, sőt mintegy *automatice*, önmaguktól fogják a már meglévő részletek a rendszert a maga teljességében kifejleszteni. Nem szociálista írók, így Jaffé, Schütze-Gävernitz, Lujo Brentano egyaránt azt hangoztatták, hogy a hadi gazdasági rendszabályok minden valószínűség szerint csak előütemei a nagy elvi átalakulásoknak, melyeknek terjedelme beláthatatlan. Ami a hadi kényszerűség nyomása alatt a gazdasági élet terén történt, nem fog eltűnni azzal együtt. És maga Walter Rotheanu, akiben ma egész Németország minden várakozását helyezi, hogy a birodalom legnagyobb kérdését: a francia földön eszközlendő jóvátételek ügyét sikeresen elintézi, szintén a gazdasági liberálizmus ellen foglalt állást és annak a nézetnek adott kifejezést, hogy a gazdaság a háború után közvetve vagy közvetlenül állami ügy lesz, a gazdasági individualizmusnak szükségszerű végét jósolta. A háború végképen megsemmisítette a magángazdálkodás korábbi meg nem kötöttségét, mondtotta és a közös gazdálkodásnak jövő formáit készítette elő, érezhetővé tevén az egész vonalon, hogy egy civilizált állam gazdasági ügyei nem az egyesnek, hanem az összességnek dolgai. Az ellenkező felfogásnak egyik legtalálhatóbb kifejezője Schmoller volt, aki rámutatott arra, hogy minden magasabb kultúrközösség a közösségi rendnek, a megkötségnak és a szabadságnak vegyülete s abból, amit a háborús idő az államnak a gazdasági életbe való beleavatkozása terén teremtett, lehet, hogy némely rendszabály fenn fog maradni, de nem azért, mert szociálistikus ízű, hanem mert a gazdasági intézmények javítását képezi.

Az a várakozás azonban, hogy a háborús gazdasági intézkedések a társadalmat közelebb viszik a szociálizmushoz, nem teljesedett be. Nem teljesedhetett be, mert ezek a rendszabályok csak látszólag voltak szociálistikus, nevezetesen államszociálistikus jellegűek. A marxizmus tanítása szerint a szociálistikus rendnek szükségképpen kell előállni a fejlődés bizonyos fokán. Az egy gazdasági fejlődési folyamat, melyet a gazdasági élet önmagától állít elő. Az úgynevezett hadi szociálizmus ellenben nem egy ilyen gazdasági determinizmusnak az eredményeként, hanem az állam céltudatos beavatkozása folytán állott elő a nélkül, hogy a kapitalisztikus gazdasági rendnek alapjában való megszüntetését foglalta volna magában. Bizonyos javak (kenyér) kényszer elosztásában a jövő szociális zenéjének előhangjait legkevésbé lehetett

felfedezni. Ez még távolról sem szociálizmus és minden katonai szervezeti őstársadalomban felfalálható, mint ezt a szociológiai vizsgálódások kétségtelenül kimutatták. Az államhatalomnak az a megnagyobbodott mérvű belenyúlása a gazdasági életbe nem is volt merőben új jelenség. A maximálásokat, a kenyérjegyet, az áruk visszatartásának és halmozásának büntetését, egyáltalán a háborús gazdasági rendszabályok legtöbbszörét, korábbi példáktól eltekintve, a francia forradalom idején is ismerték és mindezek akkor sem eredményezték a gazdaságnak a szociálizmus irányában való átalakulását. (Az államszociálizmus-szerű bürokratikus gazdálkodás összes vonásait, nevezetesen az óriási hivatalnok-apparátust látjuk a tizenharmadik század végén a franciáknál. 1794-ben csak a kereskedelem és élelmiszerek bizottságának – Robespierre alatt 12 bizottság helyettesítette a kormányt – 35 ezer alkalmazottja volt. A gazdasági bürokratizmusnak ez a túltengése fokozatosan oda vezetett aztán később, hogy Franciaországnak több közalkalmazottja volt, mint Európa többi államainak együttvéve. A megyék hivatalnokaival együtt mintegy 1 millióra ment a közalkalmazottak száma akkor, mikor az országnak összes lakossága 4 és fél millió volt.)

Az a kérdés, hogy a szociálizmus eszméinek megvalósítását a demokrácia útján, tehát a propaganda, a meggyőzés eszközeivel, a demokratikus jogok állandó kiterjesztésével keresse-e, avagy pedig arra való tekintet nélkül, hogy többséget vagy kisebbséget képez-e egy államban, az erőszak fegyverével ragadja magához a hatalmat és így forradalmi úton szerezzen érvényt követeléseinek, már az orosz bolsevizmus előtt is sokat fejtegetett volt. Különös jelentőséget azonban azóta nyert, hogy 1917. tavaszán Leninék magukhoz ragadták a hatalmat és megalakították az orosz szovjetrendszert. De lehet-e a szociálizmus céljait – kérdi Kautsky a proletárdiktaturáról szóló könyvében – ez úton megvalósítani? És a leghatározottabb nem-mel felel a kérdésre. Ez a kérdés valóban nem más, mint a demokrácia vagy diktatura kérdése. Az erfurti program szerint a szociálizmus célja kizárni minden kizsákmányolást és elnyomást, irányuljon az akár egy osztály, egy párt, nem vagy faj ellen. Ez alapon kezdte meg a szociálizmus az osztályharcot, hogy a szociálista termelési rendet bevezesse. De ez sem végcél, csak eszköz. Ha bebizonyosodna, hogy az emberiség boldogulásának más gazdasági rend felel meg, a szociálizmusnak habozás nélkül el kellene ezt fogadni. A proletáriátus diktaturája, modja Kautsky, szükségképen oda vezet, hogy bizonyos mértéken túl már nem a proletáriátus diktaturája lesz, hanem az energikusabbak és elszántabbak diktaturája. Nem a tömegé, hanem egy zsoldos sereg segélyével a leghatározottabbaké az összes többi osztályok felett. A termelésnek állami szervezése egy nagy számú bürokrata hadsereg által, vagy egy osztály diktaturája segélyével azonban nem szociálizmus, mert ez nemcsak azt kívánja, hogy a termelő eszközök az összesség kezébe adassanak, hanem, hogy

a termelés az egész társadalom megszervezése útján menjen végbe. Az orosz proletárdiktatura egy darabig az egész proletáriátus diktaturája volt az ország felett, majd a proletáriátus egy részének kizárása következtében a proletáriátus többségének diktaturájává lett az ország is így a proletáriátus kisebbsége felett. Hovatovább azután mind szűkebb lett azoknak köre, akikre Lenin kormánya támaszkodik. A proletáriátus diktaturája a proletáriátus feletti diktaturává vált.

Az orosz bolsevizmus csak ígérte a kommunizmus teljes megvalósítását, ettől azonban már eredetileg is eltért a parasztságnak tett engedmény által, később még inkább minden téren. A magántulajdont épen a parasztság földbirtoka tekintetében hagyta meg, miután lehetetlen volt az ország nagy többségét, 85 százalékat képező, 15 millió gazdaságban elhelyezett parasztságot a kommunizmus számára megnyernie. Marx jóslata, hogy a szocializmus a parasztságot, a régi társadalmi rendnek ezt az erősségét, meg fogja semmisíteni, épen nem következett be. David, a szociáldemokrata német birodalmi gyűlési képviselő, sokkal tudományosabban látta a parasztságnak a szocializmushoz való viszonyát, amidőn elismerte, hogy nélküle szó sem lehet a szocializmus diadaláról, már pedig a földmivelő parasztság még mindig nem akar tudni a szocializmusról. A parasztságnak már eredetileg tett kommunizmusellenes engedményt követték a gazdasági kényszerűség következtében, mint Lenin mondotta, a többiek. A szabad kereskedelemnek bár korlátolt életbeléptetése, a külföldi nagy tőkének tett engedmények, a szövetkezeteknek újra bevezetése, az iparnak részleges mentesítése a nacionalizálás alul. Nyíltan be kellett ismernie, hogy a kapitalizmus kifejlődését nem képes a szovjeturalom megakadályozni, de azt államkapitalizmussá akarja tenni.

Az orosz bolsevizmus teljesen elszámította magát. Azt hitte, hogy a világforadalomnak csakhamar el kell következnie az orosz szovjetrendszer megalakulása után s ezzel az általános kommunista rendszernek is. Ez azonban elmaradt. Most aztán be kellett látnia, hogy egyetlen kommunisztikus gazdasági rendszerű állam sem tarthatja fenn magát akkor, amikor körülötte az egész világ gazdasága a kapitalizmus alapján áll. Az orosz szovjet-köztársaság gazdasági eredményeire a tapasztaltak után már nem is kíváncsi a világ. Ez az eredmény máris tisztán megállapítható. A kommunista elvek mellett való kitartás a teljes gazdasági csődöt jelentené. Ha valamiképpen megélni akar, ezt csak a kommunista gazdasági elvektől való mind nagyobb mérvű eltávolodás útján érheti el. De ha a világ legnagyobb kommunista kísérlete gazdasági tekintetben teljes fiaskót vallott, számíthat-e egyáltalán fennmaradásra?

Hogy a kapitálizmusnak és a munkásságnak a háború alatt elszunnyadt ellentéte a háború után új hévvel fog fellobogni, előrelátható volt. Ez bekövetkezett volna még akkor is, ha nin-

csen meg az orosz bolsevizmus, amely minden balsikere dacára valami misztikus vonzóerőt gyakorol a munkásság egy részére (minden országban azt hiszik, ők jobban fogják megcsinálni) s a mely módját tudja ejteni annak, hogy a fennálló társadalmi és gazdasági rend aláaknázására szíton a földkerekség legkülönbözőbb népei körében.

Az a jelszó, amely alatt a fennálló gazdasági rend megdöntésére küzdenek: a szocializálás a legkülönbözőbb államokban érte folyó küzdelmek éveit után is ép oly homályos, ép annyira a sötétben tapogatózás jellegét viseli magán, mint abban a percben, amikor először kimondták. Akik és ahol szocializálásról beszélnek, azt se tudják, mit értenek alatta: államosítást-e vagy társadalmosítást, vagy szövetkeztetést, ami végre is nem újj dolog. Sokan egyenesen a Louis Blanc-féle rég eltemetett eszmét akarják felidézni általa, amely a munkából vállalkozót csinált. És ha már a szocializálás fogalma tisztázva van, melyek legyenek azok az üzemek, amelyek szociálizálандók? Nehogy azt higgyük ugyanis, hogy e részben is lennének már valami leszűrt vélemények, általánosnak nevezhető kialakult álláspontok. Nagyon a kezdet kezdetén kell lenni annak a reformnak, amelyben még ennyi a tisztázni való. A szocializálásnak a sok elvi diszkusszió helyett egyetlen praktikus megoldását eddig az angol bányászok nyújtották, akik a nemrég véget ért nagy sztrájk eredményeként kivívták, hogy a tiszta jövedelem 83 százalékát kapják a munkások és 13 százalékát a bányatulajdonosok.

Minden új gazdasági rendnek szervesen kell a régiből kifejlődni. Nem lehet a régi gazdaság rendet romba dönteni és annak helyén egy egészen újat mintegy varázsütésre életre kelteni. Marx megmondotta, hogy amint a régi rend szervesen fejlődött ki, így kell az újnak is hosszú időn át a régi ölében érnie, végig kell csinálnia gyermek és ifjúkorát, ha erős férfivá akar válni. Lenin csak erre eszmélt rá, amikor hangsúlyozta: nagyon balgák azok, akik azt hiszik, a szociálista gazdasági rendszert egy-két év alatt meg lehet csinálni, amikor ahhoz legalább is hosszú évtizedek kellenek. Ami a szociálizmusban valóban haladást jelent, meg fog valósulni, nem mert kellemes a társadalom egy részének, hanem épen mert haladás. Mert az emberi nem történelme, akárhogy vegyük is, örök haladás egyes koroknak bármily nagy visszaesései dacára is, amikor a haladás árja visszafelé hömpölyög. Ha nem így lenne, cél és értelem nélküli lenne az egész emberi lét. De egészen bizonyos, hogy szó sem lehet a szociálizmus megvalósulásáról mindaddig, amíg a társadalomnak túlnyomó része nincs meggyőződve annak szükségességéről. A diktatura útján tartósan sohasem lesz lehetséges, már csak a polgárháborúnak vele szükségképpen kapcsolatos állandó veszedelme miatt sem a szocializmust megvalósítani.

És egy dolgot különösen nem szabad elfelednünk. A szociálizmus meg nem állhat a társadalom összes tagjainak igen magas-

fokú erkölcsi érzése, munkára fegyelmezettsége, nagyfokú szolidaritási érzete, az egyesnek magát az összesség számára való átadása nélkül. A társadalom minden egyes tagjának teljes tudatával kell bírni annak, hogy a nagy társadalmi munka rá eső részét végezi, amelyért cserébe életfeltételei biztosítását nyeri az összeségtől. E nélkül minden szocializmus nem más, mint amit egy francia író a demokráciára mondott: csak az irigység rendszere. Nincs szocialista rendszer, amely ne alapuljon az általános munkakötelességen. Hogy mindaz, aminek szükségére az imént utaltunk, a mai társadalmakban valami nagy fokban lenne meg, senki sem meri állítani. Oroszországban drákói rendszabályokat kellett hozni a konok munkakerülőkkel és a gazdasági életet vezetőik igen-igen kiáltó visszaéléseivel szemben. Ezek után nem nehéz feleletet adni arra a kérdésre, hogy vajjon a szocializmus egy jobb, igazságosabb társadalmi rendszer-e, amelyre a társadalom nevelése útján törekedni kell, avagy a mai társadalom máris érett-e annak megvalósítására.